

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ**

NURİYEVA RAMİLƏ İSMAYIL QIZI

**“VERGİ NƏZARƏTİ VƏ ONUN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ
MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

BAKİ – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. F.S.Əhmədov

“ ____ ” _____ 20__-ci il

**“Vergi nəzarəti və onun həyata keçirilməsi mexanizminin
təkmilləşdirilməsi” mövzusunda
MAGİSTR DİSSERTASIYASI**

İxtisasın şifri və adı: 060403-Maliyyə

İxtisaslaşma: “Vergi və Vergiqoyma”

Qrup: 612

Magistrant

Nuriyeva Ramilə İsmayıl qızı

imza

Elmi rəhbər:

**i.e.d., professor Kəlbiyev Yaşar
Atakişi oğlu**

imza

Proqram rəhbəri

**i.e.n., dos. Seyfullayev İlqar Zülfüqar
oğlu.**

imza

Kafedra müdiri

**i.e.d., professor Kəlbiyev Yaşar
Atakişi oğlu**

imza

BAKI – 2019

SUMMARY

The actuality of the subject. As we know tax revenues constitute the major part of state budget, approximately 46-50%. The more taxes are timely and properly paid, the higher the tax burden, the more budgetary inputs will increase. The best instrument for controlling this is tax audits.

Purposes and tasks of dissertation work. The main purpose of writing a thesis is to study the methodology of tax control in the Republic of Azerbaijan, to identify the shortcomings and deficiencies in the existing mechanism, to approve it more deeply and to determine the main directions of improvement.

Methods of research. On the basis of the information received, the necessary proposals were made for dissertation work using induction, deduction, analysis and synthesis of economic theory.

Research information base. Legislation, regulations, instructions, guidelines and economic literature in the Tax Code of the Republic of Azerbaijan are studied in the study and study of issues addressed in the thesis.

Research restrictions. This topic does not have enough information.

The results of the study. As a result, in order to improve the efficiency of office and mobile tax audits, there should be certain tax breaks and the number of tax audits should be reduced. Reducing tax audits can spur business and eliminate tax evasion.

Practical significance of the research. Providing recommendations and recommendations to improve tax control, elimination of tax violations, improving tax control system and tax audits constitute the practical importance of the dissertation.

Key words: Tax audits, cameral, mobile tax inspection

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR: Azərbaycan Respublikası

VN: Vergilər Nazirliyi

VY: Vergi yoxlaması

İEOÖ: İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələr

İEÖ: İnkişaf Etmiş Ölkələr

ƏDV: Əlavə Dəyər Vergisi

MR: Muxtar Respublika

DNF: Dövlət Neft Fondu

DGK: Dövlət Gömrük Komitəsi

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	6
I FƏSİL. VERGİ NƏZARƏTİNİN KEÇİRİLMƏSİNİN NƏZƏRİ- METODOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ.....	10
1.1. Vergi nəzarətinin məzmunu, vəzifələri və iqtisadi tənzimləmədə rolu	10
1.2. Vergi nəzarətinin hüquqi tənzimlənməsi məsələləri.	12
1.3. Xarici ölkələrdə vergi tənzimlənməsi təcrübəsi.	13
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA HƏYATA KEÇİRİLƏN VERGİ NƏZARƏTİ TƏDBİRLƏRİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ.....	21
2.1. Vergi orqanları tərəfindən aparılan kameral vergi yoxlamasının təhlili	21
2.2. Səyyar vergi yoxlamaları və onların büdcə daxilolmalarına təsirinin təhlili	27
2.3. Operativ vergi nəzarəti sahəsində vergi nəzarəti tədbirlərinin keçirilməsi vəziyyəti.....	38
III FƏSİL. VERGİ NƏZARƏTİ TƏDBİRLƏRİNİN KEÇİRİLMƏSİ MƏXANİZİMLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ.ƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ.	43
3.1. Səyyar vergi yoxlamaları sahəsində effektivliyin yüksəldilməsi istiqaətləri.....	43
3.2. Kameral vergi yoxlamalarının keçirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi	51
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	60
İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYATLARIN SİYAHISI.....	63
QRAFİKLƏRİN SİYAHISI.....	65
CƏDVƏLLƏRİN SİYAHISI.....	64
ŞƏKİLLƏRİN SİYAHISI	65

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Hər bir ölkə üzrə iqtisadi vəzifələrinin gerçəkləşdirilməsinin maddi əsasını dövlətin büdcəsi təşkil edir. Aydındır ki, dövlət müəyyən iqtisadi vəzifələri həyata keçirir, onun iqtisadi, sosial-siyasi və digər sahələrdə işləri icra etməsindən ötrü büdcə vəsaiti tələb edilir. Bu vəsaitində əsas hissəsini vergidən gələn gəlir təşkil edir.

Digər hissəsi isə DNF ayırmalar, Dövlət gömrük fondundan ödənişlərdən ibarətdir. Bu səbəblərdən də dövlət vergi yoxlamaları onların effektivliyin yüksəldilməsi istiqamətlərində təbirlər həyata keçirtməyə çalışır.

Son zamanlar dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi, aqrar və qeyri-aqrar sahələrin inkişafı, yeni biznes sahələrinin kütləvi şəkildə artması bu kimi hallar dövlət vergi nəzarət sistemində köklü dəyişikliklər etməyi vacibləşdirir. Hal hazırda nəzarət cəmiyyətin iqtisadi həyatının əsas hissəsi olmaqla, idarəetmənin əsas funksiyalarından biri olaraq çıxış edir. Dövlət tənzimlənmə sisteminin əsas hissəsini maliyyə vəsaitlərinin idarə edilməsi üzərində nəzarət təşkil edir.

Ümumiyyətlə vergi nəzarət sisteminin yaradılmasını nə şərtləndirir? Müstəqil təsərrüfatçılıq subyektlərinin yaranması, qeyri-dövlət sektorunun fəaliyyətini inkişafı və bu sahələrinin idarə olunması yalnız maliyyə-vergi üsulları ilə tənzimləyə bilər. Azərbaycan bazar iqtisadiyyatı modelində fəaliyyət göstərir. Bu iqtisadi modeldə fəaliyyət göstərən sahibkarlar öz vəsaitlərinin qorunmasında, əmlakının qorunmasında və onların səmərəli istifadə edilməsində maraqlıdırlar. Burada bir nüans var ki, ayrı-ayrı sahələrdə fəaliyyət göstərən müəssisələrin və dövlətin mənafeləri, maraqları xüsusən də vergilərin (dərəcələri, şərtləri) ödənilməsi məsələsində heç də həmişə üst-üstə düşmür.

Beləliklə, dövlət büdcəsinin ardıcıl olaraq gəlirlə təmin edilməsi üçün, maliyyə sisteminin sabitləşdirilməsi üçün, ölkədə fəaliyyətdə fiziki şəxslər və hüquqi şəxslərin ölkə qarşısında olan öhdəliklərinin vaxtı çatanda və tam yerinə yetirilməsi üçün vergi nəzarətinin reallaşdırılması vacibdir.

Hər bir ölkədə maliyyə-büdcə sisteminin formalaşmasında əsas şərt maliyyə vasitələrinin vaxtında və düzgün yığılmasıdır. Dövlət büdcəsinin formalaşmasının əsas mənbəyi vergilər olduğuna görə, onun yığılması da vergi ödəyicilərinin intizamlı olmağından asılıdır. Məhz bunu həyata keçirtmək üçün də vergi nəzarəti həyata keçirilir. Vergi yoxlamaları vergi nəzarət sistemində əsas yeri tutur.

Ümumilikdə vergilər dövlət büdcəsinin əsaslı hissəsinin təşkil edir. Hal-hazırda dövlət büdcəsinin 45%-ni vergidən daxil olan vəsaitlər təşkil edir lakin əvvəlki illərdə bu faiz daha yüksək idi. 2004-cü ildə dövlət büdcəsinin 84% -i vergilərin (rüsurların) hesabına formalaşırdı. Aşağıdakı diaqramdan da görüldüyü kimi dövlət büdcəsinin 46% ni VN, 42% ni DNF transferlər, 11%-ni DGK, 1% ni isə sair gəlirlər təşkil edir.

Görüldüyü kimi dövlət büdcəsinin gəlirinin böyük bir hissəsini vergilər təşkil etsədə bununla bərabər vergidən yayınma hallarıda kifayət qədər yüksəkdir.

Vergi faziləri elə təyin edilməlidir ki, vergi ödəyiciləri vergidən yayınmağa maraqlı olmamalıdırlar. Buna ən yaxşı misal Artur Laffer tərəfindən yaradılan Laffer əyrisidir. Laffer əyrisində vergi faizləri ilə vergidaxilolmalarının arasındakı əks əlaqə göstərilib. Bu ona görə əks əlaqə adlanır ki, dövlət vergi faizlərini artırıdca bunun qarşılığında büdcəyə daxil olan vəsaitin məbləği azalır.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti. Vergi nəzarətinin aparılmasının təkmilləşdiriləsi, vergi qanunpozuntularının aradan qaldırılması, vergi nəzarət sisteminin və vergi yoxlamalarının (kameral-səyyar vergi yoxlamaları) aparılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində tövsiyyə və təkliflər verilməsi tədqiqatın praktiki əhəmiyyətini təşkil etməkdədir.

Tədqiqat obyektı kimi Azərbaycan vergi sistemi və aparılan vergi nəzarəti tədbirləri görülmüşdür. Vergi nəzarəti tədbirləri aparılarkən vergi orqanları və vergi ödəyiciləri arasında yaranan təşkilati-iqtisadi münasibətlər tədqiqatın predmetini təşkil edir. Təhlil olunarkən həm Azərbaycanın həm də xarici ölkələrdə vergi sistemi araşdırılıb. Ölkələrdə olan vergi dərəcələri, bunun nəticəsində büdcəyə daxil olan vəsaitlər, aparılmış vergi yoxlamalarının sayı və qanunpozuntuları nəticəsində təyin olunmuş cərimələrin məbləği göstərilmişdir.

Dissertasiya işinin məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın yazılmasında başlıca məqsəd AR vergi nəzarətinin aparılması metodikasına nəzər yetirmək, mövcud mexanizmdəki nöqsan ilə çatışmazlıqları meydana çıxarmaqdan, onun lap dərindən mənimsənilməsi və təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsindən ibarətdir. Qarşıda qoyulan məqsədə çatmaq üçün dissertasiya işinin qarşısında aşağıdakı vəzifələr qoyulubdur:

- Vergi nəzarət sisteminin araşdırılması;
- Vergilərin büdcəyə təsirini təhlil etmək;
- Vergi nəzarəti, onun aparılması metodikasının təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələr işləyib hazırlamaq;
- Vergilərin doğru hesablanması, tutulması, təyin olunmuş vergi məbləğlərinin vaxtında və bütöv şəkildə ölkə büdcəsinə köçürülməsi üzərində vergi nəzarətinin lap effektiv metodlarını müəyyən etmək;

Tədqiqatın elmi yeniliyi. İşin elmi yeniliyi vergi nəzarətinin aparılması metodikasının təkmilləşdirilməsi üzrə əsaslandırılmış nəzəri qaydaların və praktiki tövsiyələrin işlənməsindən ibarətdir.

Dissertasiya işində elmi yeniliklər adətən aşağıdakılardan təşkil olunmuşdur:

- Vergi nəzarətinin həyata keçirilməsi məsələləri nəzəri-metodoloji baxımdan araşdırılmışdır;
- Vergi orqanları tərəfindən aparılan müvafiq vergi nəzarəti tədbirləri və onların xarakterik üsulları tədqiq edilmişdir;
- Kameral vergi yoxlamalarının effektivliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri müəyyən edilmişdir;
- Səyyar vergi yoxlamasını həyata keçirilməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təklif və tövsiyələr verilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Dissertasiyada nəzərdən keçirilən məsələlərin öyrənilməsində və araşdırılmasında Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə müvafiq qanunvericiliyə, normativ aktlara, təlimatlara, metodiki göstərişlərə və iqtisadi ədəbiyyata istinad edilmişdir.

Əldə olunmuş informasiya əsasında iqtisadi nəzəriyyənin induksiya, deduksiya (ümumidən xüsusiyyə), analiz və sintez metodlarının köməkliyi ilə dissertasiya işinə dair lazımi təkliflər irəli sürülmüşdür.

Dissertasiyanın həcmi və strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən, həmçinin də istifadə edilmiş ədəbiyyatların siyahısından ibarətdir.

Girişdə mövzunun aktuallığı geniş şəkildə əsaslandırılmış və onun tədqiqinin əhəmiyyəti vurğulanmışdır.

Birinci fəsildə vergiləri nəzarətinin məzmunu, vəzifələri və iqtisadi tənzimləmədə rolu açıqlanmış, vergilərdən daxil olan vəsaitin büdcə daxilolmalarında yeri müəyyənləşdirilmiş və xarici ölkələrdə vergi tənzimlənməsi təcrübəsi nəzərdən keçirilmişdir.

Dissertasiyanın ikinci fəslində vergi nəzarət tədbirlərinin müasir vəziyyəti təhlil edilmiş, vergi orqanı tərəfindən aparılmış kameral, səyyar vergi yoxlaması və operativ vergi nəzarəti təhlil edilmiş və bunun nəticəsində büdcəyə daxilolmalarındakı dəyişikliklər təhlil edilmişdir.

Dissertasiyanın sonuncu fəslində Vergi nəzarəti tədbirlərinin mövcud problemlərin müəyyən edilməsi və təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələr verilmişdir. Bu fəsildə vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi yolları üzrə bəzi təkliflər irəli sürülmüşdür. Sonda isə istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı verilmişdir.

I FƏSİL.

VERGİ NƏZARƏTİNİN KEÇİRİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.

1.1. Vergi nəzarətinin məzmunu, vəzifələri və iqtisadi tənzimləmədə rolu.

Son zamanlar dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi, aqrar və qeyri-aqrar sahələrinin inkişafı, yeni biznes sahələrinin kütləvi şəkildə artması bu kimi hallar dövlət vergi nəzarət sistemində köklü dəyişikliklər etməyi vacibləşdirir. Hal-hazırda nəzarət cəmiyyətin iqtisadi həyatının əsas hissəsi olmaqla, idarəetmənin əsas funksiyalarından biri olaraq çıxış edir. Dövlət tənzimlənmə sisteminin əsas hissəsini maliyyə vəsaitlərinin idarə edilməsi üzərində nəzarət təşkil edir.

Ümumiyyətlə vergi nəzarət sisteminin yaradılmasını nə şərtləndirir? Müstəqil təsərrüfatçılıq subyektlərinin yaranması, qeyri-dövlət sektorunun fəaliyyətini inkişafı və bu sahələrinin idarə olunması yalnız maliyyə-vergi üsulları ilə tənzimləyə bilər. Azərbaycan bazar iqtisadiyyatı modelində fəaliyyət göstərir. Bu iqtisadi modeldə fəaliyyət göstərən sahibkarlar öz vəsaitlərinin qorunmasında, əmlakının qorunmasında və onların səmərəli istifadə edilməsində maraqlıdırlar. Burada bir nüans var ki, ayrı-ayrı sahələrdə fəaliyyət göstərən müəssisələrin və dövlətin mənafeləri, maraqları xüsusən də vergilərin (dərəcələri, şərtləri) ödənilməsi məsələsində heç də daima üst-üstə düşmür.

Beləliklə, dövlət büdcəsinin ardıcıl olaraq gəlirlə təmin edilməsi üçün, maliyyə sisteminin sabitləşdirilməsi üçün, dövlətdə fəaliyyətdə olan fiziki şəxslər ilə hüquqi şəxslərin ölkə qarşısında olan öhdəliklərinin vaxtında və bütöv halda yerinə yetirilməsi üçün vergi nəzarətinin reallaşdırılması vacibdir.

Audit-idarəçilik fəaliyyətinin bir sıra meyarlar, norma və standartlara müvafiq olmasını qiymətləndirmə prosesi və sistemidir. Auditin növlərindən (maliyyə audit, investisiya audit, sənaye audit, daxili audit, xarici audit, PR-audit, ekoloji audit) biri vergi auditidir.

Vergi auditu- mövcud qanunvericiliyin tələbləri əsasında vergilər və ödənişlərin hesablanması yoxlanmasıdır.

Vergi auditinin mahiyyətinə iki mövqeydən yanaşılır.

1. İqtisadiyyatın dövlət tərəfindən idarə olunmasının funksiyası kimi.
2. Vergi qanunvericiliyinin icra edilməsi üzrə təşkil olunmuş xüsusi fəaliyyət kimi.

Vergi auditinin mahiyyəti kimi vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsi, ödəniləcək verginin düzgün hesablanması, vergi ödənişlərinin vaxtında ödənilməsi konsepsiyası geniş yayılmışdır.

Audit vergi orqanının fəaliyyətinin bütün istiqamətlərində özünü biruzə verir və aşağıdakı məqsəd və vəzifələri var:

1. Vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsi. (Vergi ödəyicilərinin vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsinə nəzarət, hər hansı sahə növü üzrə fəaliyyət göstərməyə başlayan vergi ödəyicilərinin qeydiyyatdan keçməsi, vergi orqanında qeydiyyatda durması, fəaliyyət kodu almasına və s nəzarət.)

2. Vergilərin və başqa ödəmələrin hesablanması düzgünlüyünün yoxlanması. (Vergi ödəyicilərinin hesabat dövründə göndərdikləri məlumatlara əsasən vergilərin düzgün hesablanıb-hesablanmadığının müəyyən edilməsi.)

3. Ödənilməli olan vergi həcmnin dövlət büdcəsinə zamanında və tam ödənilməsinin təmini. (vergi ödəyicisinin hər birinin fəaliyyəti nəticəsində yaranmış və ödənilməli olan verginin məbləğinin zəmnində və tam həcmdə ölkə büdcəsinə köçürülməsinə nəzarət etmək)

4. Vergi qanunvericiliyini pozmuş insanlara qarşı inzibati və maliyyə sanksiyaların tətbiq edilməsi. (Vergi qanunvericiliyinə əməl olunması vergi ödəyicisinin hər birinin vəzifəsidir. Lakin aparılmış təhlillərdən ortaya çıxır ki, vergi ödəyiciləri heç də həmişə vergi qanunlarına riayət etmirlər. Belə olan halda vergi orqanının vəzifəsidir ki, həmin vergi ödəyicilərini müəyyən etsin və onlara vergi qanunvericiliyini pozduqlarına görə cərimə və maliyyə sanksiyası tətbiq etsin.)

5. Vergi qanunpozuntularının qarşısının alınması. (Vergi qanunvericiliyini pozan vergi ödəyicilərini müəyyən etmək və onlara qarşı lazımi tədbirlər görmək.)

Dövlət vergi xidməti orqanları əməkdaşlarına yuxarıda salanan vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün geniş səlahiyyətlər və imkanlar vermişdir. Dövlət vergi işçilərinə idarələrdə, müəsisə və təşkilatlarda habelə xarici hüquqi şəxslər və fiziki şəxslərin birgə iştirakı ilə yaradılmış müəsisələrdə vergi nəzarətini həyata keçirtmək, vergilərin hesablanması, ödənilməsi üzrə sənədləri yoxlamaq hüququ vermişdir.

Həyata keçirilən vergi nəzarətinin başlıca məqsədi ölkə üzrə iqtisadi təhlükəsizliyi təminidir. Məhz bunun üçün də aparılan vergi islahatlarının önəmli tərəflərindən biri də vergi nəzarətinin həyata keçirilməsidir. Nəzarət mexanizminin əsasını vergi ödəyiciləri üçün əlverişli nəzarət mexanizminin yaradılması təşkil edir.

1.2. Vergi nəzarətinin hüquqi tənzimlənməsi məsələləri.

Əksər dövlətlərdəki kimi Azərbaycanda da artıq uzun illərdir ki, vergilər dövlət gəlirinin formalaşmasının əsas qismini təşkil edir. Dövlət vergilərdən büdcəyə daxil olan vəsaitin hesabına özünün xərclərini ödəyir və digər funksiyalarını həyata keçirir. K.Marksın dediyi kimi vergi hökuməti yedizdirən anadır. Məhs bu da vergi nəzarətinin əhəmiyyətini ortaya çıxardır.

Dövlət vergilərin düzgün hesablanması üçün, hesablanmış məbləğin büdcəyə vaxtında və tam köçürülməsi üçün, vergi ödəyicilərinin tərəfindən edilən vergi qanunpozuntularını aradan qaldırmaq üçün vergi nəzarətini həyata keçirir.

Vergi nəzarətinin aparılmasının əsasını vergi qanunvericiliyini pozan, vergi ödənişindən yayınan, vergi qeydiyyatından yayınan şəxsləri aşkar etmək və bununla bağlı lazımi tədbirlər görməkdən ibarətdir. Nəzarət işlərində əsas diqqət kameral vergi yoxlamaları ilə səyyar vergi yoxlamalarının aparılmasına, dövlət büdcəsinə çatacaq vergilərin düzgün hesablanmasına, vergi ödənişlərinin vaxtı çatanda və tam olaraq ödənilməsinə yönəldilir. Azərbaycan Respublikasında vergi nəzarətini Vergi və Gömrük Məcəllələrində nəzərdə tutulan vəziyyətlərdə və qaydada lazımi icra hakimiyyət orqanları gerçəkləşdirirlər.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi nəzdində, vergi nəzarəti vergi ödəyiciləri ilə vergitutma obyektləri uçotuna, eyni zamanda vergi qanunvericiliyinə riayət edilməsinə vahid nəzarət sistemi sayılır. Vergi Məcəlləsi ilə Azərbaycan Prezidentinin 2001-ci il 29-u mart tarixli Fərmanı ilə təsdiqini tapmış «Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi barədə əsasnamə əsasında, Vergilər Nazirliyi Azərbaycanda həyata keçirilən vahid maliyyə və pul siyasəti ətrafında dövlət vergi siyasətinin gerçəkləşdirilməsini ölkə büdcəsinə vergilər ilə başqa ödəmələrin zamanında və tam toplanmasını təmin edən və həmin sahədə ölkə nəzarətini gerçəkləşdirən mərkəzi icra hakimiyyət orqanı kimi müəyyən olunmuşdur. Vergilər Nazirliyi öz tabeliyindəki vergi orqanları ilə vergidə nəzarəti vergi ödəyiciləri ilə vergitutma obyektlərinin uçotunu apararaq, uçot və hesabat informasiyalarını yoxlayaraq, vergi ödəyiciləri və başqa şəxslər içərisində sorğu apararaq, gəlir qazanmaq üçün istifadə edilən binalara (ərazilərə nəzər yetirməklə, Vergi Məcəlləsi ilə aşkar edilmiş başqa formalarda gerçəkləşdirirlər.

Vergi üzrə nəzarətin Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində mövcud formaları da istər vergi ödəyiciləri, istərsə də vergi orqanlarının tərəfindən vergi qanunvericiliyi tələblərinə tam və əməl edilməsinə, baş verən vergi hüquq pozuntularının aradan qaldırılmasına, ən başlıcası isə vergi münasibətlərində əmələ gələ biləcək qanun pozuntuları, mübahisəli situasiyaların öncədən qarşısının alınması üçün xidmət göstərir. Göründüyü kimi, dövlət nəzarətinin çox mühüm sahəsi olan vergi nəzarəti vergi ödəyicisi ilə vergitutma obyektinin əmələ gəlməsindən, vergilərin tutulmasından başlamaqla vergi öhdəliklərinin xitam olunmasınadək bütün prosesləri əhatə edən tədbirlər sistemi sayılır

1.3. Xarici ölkələrdə vergi tənzimlənməsi təcrübəsi.

İnkişaf etmiş ölkələr üzrə ən xarakterik xüsusiyyət iqtisadi həyatın ayrı-ayrı sahələrinə ölkə müdaxiləsinin səviyyəsi sayılır. Nümunə üçün, Amerika Birləşmiş Ştatlarında dövlət müdaxiləsinin səviyyəsi aşağı, İsveçdə dövlət müdaxiləsinin

səviyyəsi yüksək, Yaponiyada, Almaniyada isə bu dövlətlərə nəzərən dövlət müdaxiləsinin səviyyəsi nisbətən orta səviyyədədir. Ölkə tənzimlənməsinin vasitələri də vergi siyasəti ilə azad sahibkarlığa pul dəstəyinin göstərilməsidir. İqtisadiyyatın ölkə tərəfindən tənzimlənməsinin başlıca məqsədi sabit iqtisadi yüksəlişə nail olmaq, əsas maliyyə və xidmətlərin qiymətlərinin stabilliyinin, əmək qabiliyyəti olan əhalinin tam məşğulluğu ilə əhalinin mənfəətlərinin müəyyən minimal səviyyəsinin təmin edilməsi, əhalinin sosial müdafiə sisteminin qurulması.

Bu məqsədlərin hamısına eyni vaxtda nail olunması praktiki şəkildə qeyri-mümkündür. Misal üçün, qiymətlərə məhdudiyətin qoyulması iqtisadi yüksəlişin sürətini azaldır, məşğulluq səviyyəsinin alçalmasına səbəb yaradır. Balanslaşdırılma nisbətini tapılması ölkələrin iqtisadi siyasətinin bazasını təşkil etməkdədir.

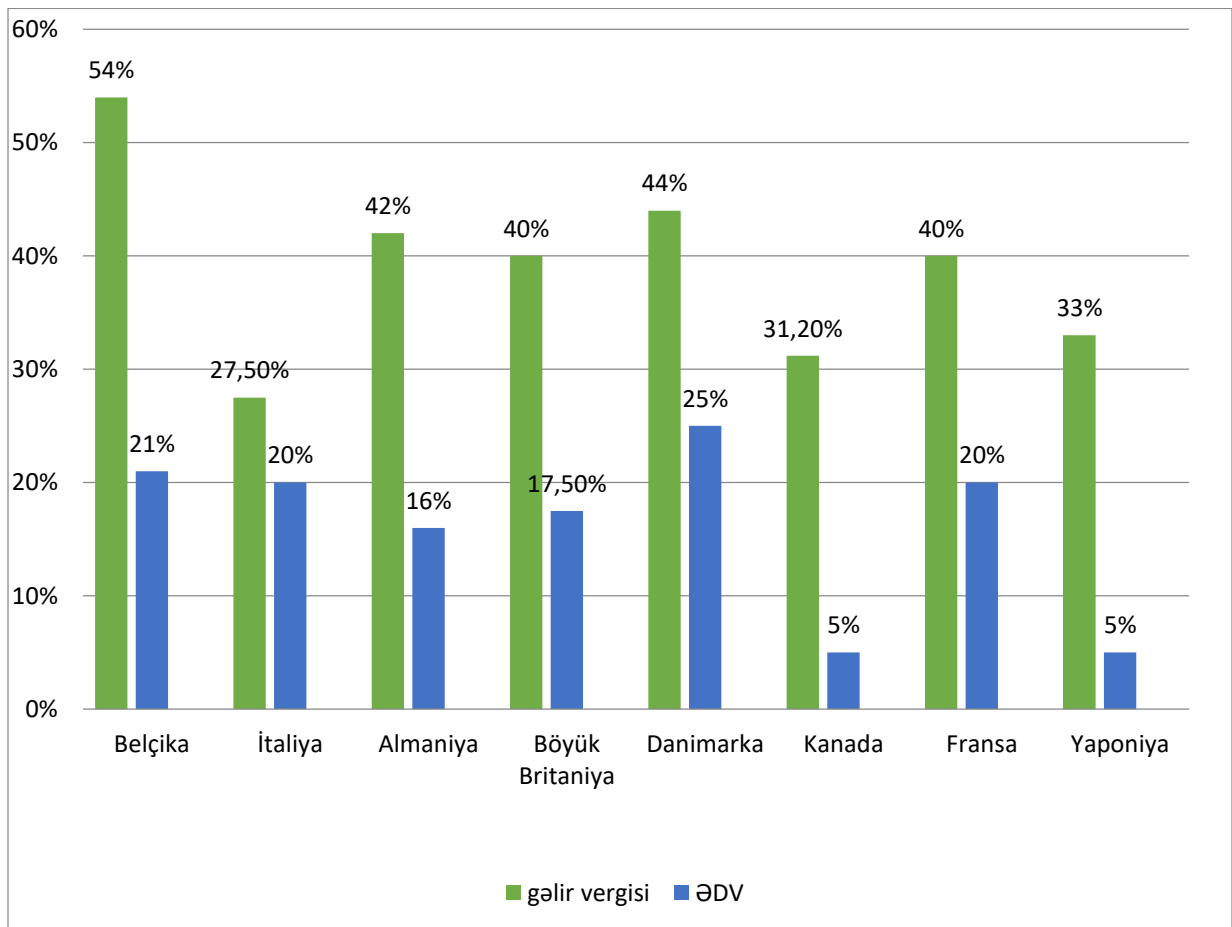
İnkişaf etmiş dövlətlərdə vergi siyasəti iqtisadiyyat üzrə baş verən böhran vəziyyətləri və verginin dərəcələrini radikal olaraq aşağı salmaqla mübarizə etmək ideyasına əsaslanmaqdadır. Ölkənin vergi siyasəti ölkədə əhəmiyyətli vergi şəraitinin formalaşmasına, investisiyaların təşviqinə yönəlməlidir. Dövlət tərəfindən gəlirlərin tənzimlənməsi üçün həyata keçirilən əsas vasitə vergi dərəcələri hesab olunur. Bunun vasitəsi ilə vergi qanunvericiliyində əsaslı dəyişikliklər etmədən yalnız vergi dərəcələrində dəyişiklik etməklə vergi tənzimlənməsini həyata keçirtmək olar. Müxtəlif vergi dərəcələrinin (proporsional, proqressiv, reqressiv) olması ölkə siyasətinin aparılmasında önəmli əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Dövlət vergi tənzimlənməsinin həyata keçirilməsinin vasitələrindən biri də vergi güzəştləridir. Vergi güzəştləri vasitəsi ilə fiziki şəxslər ilə hüquqi şəxslərə vergidən tam və ya az da olsa, azad olmaq hüququ verir. Son illərdə vergi xidmətlərinin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması, vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, vergitutma bazasının genişləndirilməsi sahəsində geniş miqyaslı işlər görülmüş və vergi qanunvericiliyinin müasir tələblər baxımından qurulmasında müvəffəqiyyətlər qazanmışdır. Xarici dövlətlərin vergi üzrə tənzimlənməsi sistemləri ayrı-ayrı sosial, iqtisadi, siyasi amillərin təsiri sayəsində təşəkkül tapıbdir. Xarici ölkələrdə vergi sistemi bir-birindən vergilərin dərəcəsinə, vergilərin sayına,

vergilərin strukturuna, yığılma üsuluna və başqa əlamətlərinə görə fərqlənirlər. Bunu aşağıdakı qrafik 1-də aydın görə bilərik. Qrafik 1-də bir sıra ölkələrin vergi dərəcələri göstərilmişdir.

Qrafik 1–dən müxtəlif ölkələrin əlavə dəyər vergisi və gəlir vergisinin faizləri verilmişdir. Qrafik 1-dən alınan nəticəyə görə müxtəlif ölkələrdə gəlir vergi dərəcəsi və əlavə dəyər vergisinin dərəcəsi fərqlidir. Qrafikdən də görüldüyü kimi ölkələr üzrə ən yüksək gəlir vergi dərəcəsi Belçikada (gəlir vergi faizi 54%, əlavə dəyər vergisinin faizi 21% təşkil edir), ən az ədv vergi dərəcəsi isə Kanada (əlavə dəyər vergisinin faizi 5%) və Yaponiyadır (əlavə dəyər vergisinin faizi 5%). Almaniya, Böyük Britaniya, Danimarka kimi ölkələrdə isə gəlir vergisinin faizləri 42-44 % arası təşkil edir.

Qrafik 1: Ölkələr üzrə vergi dərəcələri

Mənbə: Y. A.Kəlbəyev və başqaları. 2011.

Əlavə dəyər vergisinin dərəcəsi ölkələr üzrə 5-30% arası dəyişir. Azərbaycanda əlavə dəyər vergisinin dərəcəsi 20% təşkil edir. Əlavə dəyər vergisinin faizi bəzi ölkələrlə müqayisədə yüksək olsada ölkəmizdə əlavə dəyər vergisi ilə bağlı müəyyən güzəştlər tətbiq olunur. Hal-hazırda ölkəmizdə əlavə dəyər vergisindən azad olan və əlavə dəyər vergisi sıfır dərəcə ilə tutulan əməliyyatlar var.

Malların ixrac sıfır dərəcəsi ilə əlavə dəyər vergisinə cəlb olunur. İxracı sıfır dərəcənin tətbiqinin əsas mahiyyəti ixracın stimullaşdırılmasıdır. ƏDV-yə sıfır dərəcə ilə cəlb olunan əməliyyatla ədv-dən azad olan əməliyyat arasındakı fərq bundan ibarətdir ki, ədv-dən azad olan fəaliyyətlə məşğul olan şəxslər alışda ödədiyi ədv-ni əvəzləşdirə bilmirlər. Amma ədv-yə sıfır dərəcə ilə fəaliyyətə cəlb olunan şəxslər aldığı mala, xidmətə görə ödədiyi əlavə dəyər vergisini əvəzləşdirə bilirlər.

Digər ölkələr ilə müqayisədə deyə bilərik ki, Azərbaycan gəlir vergisinin dərəcəsinə görə az faizli ölkələr sırasına daxildir.

Azərbaycanda hal-hazırda gəlir vergisinin faizi 20%, əlavə dəyər vergisinin faizi 20%, mənfəət vergisinin faizi isə 20 % təşkil edir.

Cədvəl 1: Avropa İttifaqı ölkələrində ədv-nin dərəcələri

Ölkələr	Vergi gəlirlərində ƏDV-nin payı,%	ÜDM-də ƏDV-nin payı,%	ƏDV-nin standart dərəcəsi
Avstriya	21.7	9.1	20
Belçika	16	7.5	21
Yunanıstan	14.9	5.3	19
Danimarka	20.6	9.9	25
İrlandiya	21.3	8.4	21
İspaniya	13.9	3.9	16
İtaliya	15.1	6.2	20
Lüksemburq	13	5.4	15
Hollandiya	15.7	6.2	17.5

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi <http://www.taxes.gov.az>

Cədvəl 1-də Avropa İttifaqına daxil olmuş dövlətlərdə əlavə dəyər vergisinin dərəcələri göstərilmişdir.

Avropa İttifaqına daxil olmuş dövlətlərdə ədv dərəcələrinin bir-birinə uyğunlaşdırılmasınının real vəziyyəti aşağıda hazırlanan cədvəldə əks edilmişdir. Vergi gəlirlərində ədv-nin payı ən yüksək Danimarka, İrlandiya, Avstriyada müşahidə olunur (20.6-21.7% arası dəyişir).

Cədvəl 1-dən görüldüyü kimi ən yüksək ədv dərəcəsi Avstriya, Belçika, İrlandiya, İtaliyadadır. Ən aşağı ədv dərəcəsi isə Lüksemburqdadır(ədv-nin standart dərəcəsi 15%-dir).

Almaniyanın vergi tənzimlənməsi:

Almaniyadakı məqsədyönlü vergi islahatları aparılır və bu islahatların əsas məqsədi iqtisadi artımın stimullaşdırmaq, bazar mexanizminin fəallaşdırılması təmin etmək.

Aparılan islahatların əsasını vergi yükünün yüngülləşdirilməsi, sahibkarlar üçün səmərəli investisiya şəraitinin yaradılması, özünümaliyyətləşdirmədə genişləndirilmə,istehlak həcmnin stimullaşdırılması təşkil edir. Almaniyada gəlir vergisi 42%, əlavə dəyər vergisində 16 fazi, mənfəət vergisində 25 fazidir Almaniyada vergi sisteminin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- ❖ vergilərin lazımi qədər minimum səviyyədə mövcudluğu;
- ❖ vergilərin yığılmasında effektivlik prinsipinin gözlənilməsi;
- ❖ vergilərin rəqabətə əngəl olmaması;
- ❖ vergilərin struktur siyasətinə uyğun gəlməsi;
- ❖ vergi siyasətində gəlirlərin daha ədalətli verilməsinə yönəldilməsi;
- ❖ vergi sistemində adamların şəxsi həyatına hörmətə əsasən qurulması;
- ❖ vergitutma ilə bağlı olaraq şəxslərin özlərinin şəxsi həyatlarında minimal olaraq ölkəyə açıqlaması;
- ❖ verginin işçisinin vergi ödəyicisi haqda hansısa bir məlumatı heç kimə verməmə hüququnun mövcudluğu;
- ❖ vergi sirrinin saxlanması üçün zəmanətin verilməsi;
- ❖ verginin ikiqat vergitutmanı istisnası;

❖ tutulmuş vergilərin məbləğinin şəxslərin müdafiəsi və vətəndaşın ölkədən ala biləcəyi nə varsa hər biri daxil olmaqla ölkə xidmətlərinin həcminə müvafiq olması.

Almaniyadakı vergilər ölkə büdcəsinin əsas mənbəyi təxminən 80%-ni təşkil etməkdədir. Verginin xüsusiyyətləri: Almaniyadakı vergilər aşağıda qeyd edilən formada qruplaşdırılmaqdadır: federal və ərazi, bircə, yerli və kilsə vergiləri. Ən səmərəli vergilər (mənfəət, əlavə dəyər, mülk vergisi, aksizlər ilə digərləri) federal hakimiyyətinin orqanlarına aiddir. Müxtəlif vergilərin, yəni ki, mədən, torpaq vergilərinin tətbiqi ilə alınması formaları xüsusi qanunvericiliklə tənzimlənməkdədir. Həmin qanunvericiliyə əsasən vergitutma mənbəyinin müəyyən olunması, vergi güzəştləri, minimum azadolmalar federal hakimiyyət səlahiyyətinə məxsusdur. Bazanın dərəcələrinə ərazi üzrə hakimiyyəti cavab verir, spesifik əmsalları icma tətbiq etməkdədir. Əmsallar ölkənin maliyyə siyasətinin aləti olaraq önəmli və əhəmiyyətli rol oynayır.

Almaniyadakı vergitutma obyektləri böyük əhatəyə malikdir. Almaniyada olan vergilərin sayı 50-yə çatmaqdadır.

Yaponiya- ÜDM-in həcmi 31,4 min dollardır (24-cü yeri). Yaponiyanın ölkə borcu il boyu ÜDM-in 78 %-ni təşkil edir, buna baxmayaraq gəlir vergisinin son həddi 33,0 faizdir.

Yaponiyada vergi sistemi çoxlu sayda vergilərdən ibarətdir və bütün vergilər qanunvericilik aktlarında əks olunmuşdur. Yaponiyada 25 dövlət, 30 yerli vergi var və bütün dövlət vergisi qanunla tənzimlənilir. Yaponiyanın vergi sistemində yerli vergilərin səviyyəsi yüksək, gəlir vergisi yüksək (50%-ə yaxın) lakin İEÖ arasında ən aşağı vergi yükü səviyyəsi ilə seçilir. Yaponiya ailəsində eyni gəlirə malik olan ər və arvadın birinin və ya ikisinin işləməsindən asılı olaraq onlarda tutulan gəlir vergisi müxtəlif qaydada ödənilir.

Yaponiyada ailədə bir yaxud iki nəfər işləyən şəxslərin gəlirinin vergiyə hansı qaydada cəlb olunması aşağıdakı cədvəldə verilmişdir (Y.A.Kəlbiyev və başqaları. 2011: s.140).

Cədvəl 2: Yaponiyada ailədə bir və ya iki nəfər işləyən şəxslərin gəlirinin vergiyə cəlb olunması

Gəlir şkalası mln,ien	1 nəfər işləyən ailə		2 nəfər işləyən ailə	
	Verginin məbləği, ien		Vergi yükünün səviyyəsi, %	
3	0	0	0	0
4	57 500	1,4	57 500	1,4
5	130 500	2,6	130 500	2,6
8	469 000	5,9	384 000	4,8
10	821 000	8,2	560 500	5,6
20	4282 000	21,4	2836 500	14,2
30	5577 500	28,6	6182 000	20,6
50	18007500	36,2	14117400	28,4

Mənbə: Y.A.Kəlbəyev və başqaları,2011: s. 195

Cədvəlin 2-nin təhlilindən bu nəticə alınır ki, Yaponiyada 1 nəfərin işlədiyi ailələrdə vergi yükü lap ağır olur. Cədvəlin təhlilindən aşağıdakı nəticələr alınır:

Yaponiyada bir yaxudn da iki nəfərin çalışdığı ailə üzvləri eyni məbləğdə vergi ödəyirlər. Onların vergi yükü gəliri 3-5 mln ienə kimi təşkil edəndə bərabər olur. Daha sonra bir nəfərin çalışdığı ailədə gəlirin əlavəsi bir şəraitdə vergi yükü üzrə 196 səviyyəsi iki nəfərin çalışdığı ailədəki vergi yükü səviyyəsinə nəzərən çoxalmağa başlayır. Yaponiyada gəlir vergisinin səviyyəsi yüksəkdir. Lakin bununla paralel Yaponiyada ailə vəziyyətini nəzərə alaraqçoxuşağı olan ailələrə ayrıca vergi güzəştləri tətbiq olunur, ailələrdə müalicə üçün sərflənmiş vəsaitlər vergidən azad edilir.

Kanada- vergi sistemi üç səviyyədən ibarətdir: yerli, əyalət və federal vergi sistemi. Əyalət və federal vergi sistemi dövlət xəzinəsinə vergi daxilolmaların 90%-ni təşkil edir. Bu ölkədə gəlirdən vergilər ölkə büdcəsinin önəmli hissəsini təşkil edir. Gəlir vergisinin dərəcəsi 31.2%-dir. ƏDV dərəcəsi isə 5% təşkil edir. Burada səhiyyə sistemi, sosial dəstək sistemi yüksək inkişaf etmişdir.

Danimarka- inkişaf etmiş bir dövlətdir. Burada səhiyyə xidmətləri və belə digər xidmətlər vergidən ayrılan vəsait hesabına təşkil olunur. Danimarka gəlir vergisi yüksək olan ölkələrdəndir. Burada gəlir vergisi 44%, ədv dərəcəsi 25% təşkil edir. Burada vergi sistemi mərhələlidir. Yəni nə qədər çox qazanacaqsınızsa o qədər də çox vergi ödəyəcəksiniz. Lakin ölkədə mövcud olan yüksək vergi dərəcələri əhalinin narazılığına səbəb olmur hətta danimarkalılar özlərini ən xoşbəxt milləti hesab edirlər.

İtaliya- gəlir vergisinin dərəcəsi 39%, mənfəət vergisinin dərəcəsi 27.5%, ƏDV-nin standart dərəcəsi isə 20% təşkil edir. İtaliyada yüzdən çox vergi növləri var ki onlardan bəzilərinin məntiqi izahı belə yoxdur. Hər hansı mağaza sahibinin tikdiyi talvarın kölgəsinə görə ödənilən kölgə vergisi, bataqlıq vergisi, göbələk yığıcı vergisi, üçrəngli bayraqdan istifadəyə görə (bayram günlərində mağaza, otel və s. sahibləri əgər dövlətin bayrağını görünən yerdən asarlarsa bu zaman brenddən şəxsi istifadəyə görə vergi ödəməlidirlər) vergi və bu kimi digər vergilər.

Fransa- gəlir vergisi 40%, mənfəət vergisinin dərəcəsi 33.3%, ƏDV-nin standart dərəcəsi isə 19.6% -dir. Fransada dövlət büdcəsinin 45 faizini əlavə dəyər vergisi təşkil edir.

Fransada vergi sisteminin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- Sistemlilik-Fransada vergilərin idarə edilməsində mərkəzləşmiş baza mövcuddur və daxildə vergilər bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətdədir
- Vergi sisteminin elastikliyi
- Vergi sisteminin sosial istiqaməti

Fransada vergilərin 50%-ni dolaylı vergilər təşkil edir. Tibb və tibbi xidmətləri, təhsil, xeyriyyə xarakterli fəaliyyətlər, sığorta fəaliyyəti ədv-dən azad olan fəaliyyətlərdir.

Amerika Birləşmiş Ştatları (ABŞ) - vergi sistemi dünyada inkişaf etmiş vergi sistemidir. ABŞ həmçinin ən aşağı vergi yükü olan ölkələr kateqoriyasına daxildir. Burada gəlir vergisi 27% təşkil edir.

II FƏSİL.

AZƏRBAYCANDA HƏYATA KEÇİRİLƏN VERGİ NƏZARƏTİ TƏDBİRLƏRİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1. Vergi orqanları tərəfindən aparılan kameral vergi yoxlamasının təhlili

Hər bir ölkədə maliyyə-büdcə sisteminin formalaşmasında əsas şərt maliyyə vasitələrinin vaxtında və düzgün yığılmasıdır. Dövlət büdcəsinin formalaşmasının əsas mənbəyi vergilər olduğuna görə, onun yığılması da vergi ödəyicilərinin intizamlı olmağından asılıdır. Məhz bunu həyata keçirtmək üçün də vergi nəzarəti həyata keçirilir. Vergi yoxlamaları vergi nəzarət sistemində əsas yeri tutur. Vergi yoxlamasının aparılmasının əsas məqsədi və mahiyyəti vergi ödəyicisinin vergi məlumatları ilə vergi orqanlarının topladığı məlumatların tutuşdurulmasıdır.

Ölkəmizdə nəzarəti aşağıdakı orqanlar həyata keçirir:

- VN
- DGK
- Bələdiyyələrdə vergi xidməti orqanları

Vergi yoxlamasının iki növü var:

1. Kameral vergi yoxlaması
2. Səyyar vergi yoxlaması

Vergi nəzarətinin 2 forması var:

1. Operativ vergi nəzarəti
2. Xronometraj metodu ilə müşahidə

Kameral vergi yoxlaması Vergi Məcəlləsində 37.1-ci maddədə göstərilirdiyi kimi vergi orqanı vasitəsilə bir yerə getmədən vergi orqanındakı olan, vergi ödəyicisinin tərəfindən təqdim edilmiş vergi hesabatları, eynilə vergilərin hesablanması və ödənilməsinə özündə göstərən və vergi ödəyicisinin fəaliyyəti barədə vergi orqanında olan başqa sənədlərə əsasən keçirilir. (Azərbaycan dilində 3. Səh-232). Kameral vergi yoxlaması vergi ödəyicisinin tərəfindən sözügedən Məcəllənin 72-ci maddəsindəki nəzərdə tutulan vergi bəyannaməsi vergi orqanına təqdim

olunduğu zamandan 30 iş günü içində keçirilir. Bu zaman başa çatdıqdan sonra isə bu bəyannamə üzrə təzədən kameral vergi yoxlamasının keçirilməsi mümkün deyil. Verginin ödəyicisindən xronometraj üsulu ilə ayrıca müşahidə keçirilməsi haqqında müraciət daxil olmuş zamanadək vergi ödəyicisinin həmin Məcəllədə nəzərdə tutulan qayda üzrə işini dayandırdığı, xronometrajın keçirilmiş olduğu zaman əhatə etmiş səyyar vergi yoxlaması keçirildiyi vəziyyətlər istisna olaraq xronometraj üsulu ilə axırıncı müşahidənin nəticələri də vergilərin hesablanmasında əsas sayıla bilər. Səyyar vergi yoxlamaları növbəti və növbədənkənar keçirilir. Vergi nəzarətində bu forma çox zəhmət, zaman, həmçinin yüksək peşəkarlıq tələb etməkdədir və belə yoxlamaların həyata keçirilməsi o vaxt məqsədəuyğun sayılır ki, onların həyata keçirilməsinə çəkilmiş məsrəflər yoxlama müddəti əlavə olaraq hesablanan həcmdən dəfələrlə az olmalıdır.

Kameral yoxlamanın əsasları:

- Yük gömrük bəyannamələri (YGB)
- Elektron vergi hesab fakturaları;
- Analoji məlumatlar əsasında;
- Əlaqəli məlumatlar əsasında;
- Gəlir/mənfəət üzrə cari vergi ödəmələri;
- Bəyannamələrdəki uyğunsuzluqlar;

Kameral Yoxlamanın Predmentləri Təqdim edilmiş bəyannamələr üzrə.

✓ ƏƏSMN – nin sistemində qeyd edilmiş işçi sayı və Ə/H məbləğləri ilə təqdim edilmiş vergi bəyannamələri arasında çarpaz yoxlama.

✓ MÖMV bəyannaməsi ilə ƏDV və Sadələşdirilmiş vergi bəyannamələrində qeyd edilmiş məlumatlar əsasında yoxlama.

✓ Mənfəət/Gəlir bəyannaməsi ilə ƏDV bəyannamələrində qeyd edilmiş məlumatlar əsasında yoxlama.

✓ Mənfəət/Gəlir bəyannaməsi ilə Əmlak vergi bəyannaməsi arasında yoxlama.

✓ Mənfəət/Gəlir/Sadələşdirilmiş vergi bəyannamələrinin 1 nömrəli əlavəsinə əsasən çarpaz yoxlamaların aparılması.

✓ ƏDV bəyannaməsində göstərilmiş dövriyyə ilə dövr ərzində daxil olan pul məbləğinə əsasən yoxlama.

✓ ÖMV bəyannaməsinin yoxlanılması.

Kameral Yoxlamanın Predmentləri əlaqəli məlumatlar əsasında:

✓ Göndərilmiş E_qaimə və EVHF – larına əsasən yoxlama.

✓ Gələn E_qaimə və EVHF – larına əsasən yoxlama.

✓ YGB – lər əsasında aparılmış əvəzləşmələrin yoxlanılması.

✓ ƏDV – DH gələn vəsaitə əsasən yoxlama.

✓ Digər əlaqəli məlumatlar əsasında yoxlama.

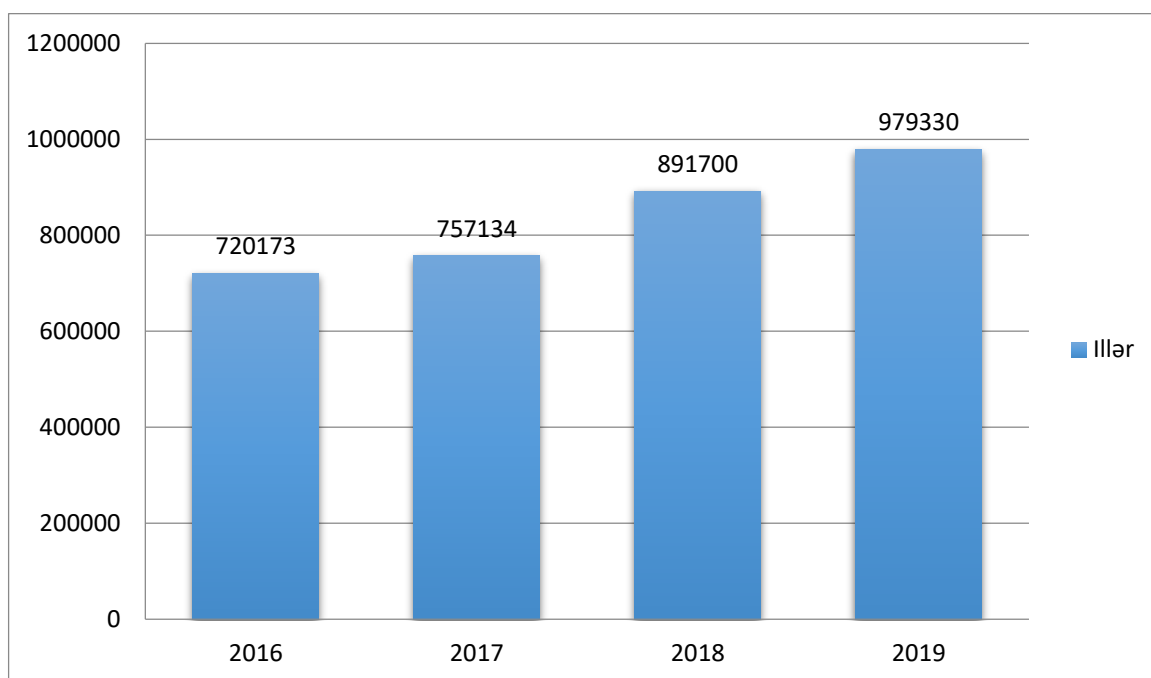
Bəzi vergi ödəyiciləri ele hesab edirlər ki, kameral yoxlama ilə cərimələnmək mümkün deyil. Bunun üçün də vergi hesabatını düzgün göndərmirlər. Hesabatlarda gəlirləri aşağı göstərməyə çalışırlar. Vergi ödəyiciləri hesabatları vaxtında VN göndərməlidirlər. Həm də vergi ödəyicilərinin hesabatda göstərdikləri məbləğ ilə ödədikləri məbləğ uyğun olmalıdır. Məsələn aşağıdakı nümunəyə baxaq.

Məsələn: Vergi ödəyicisi 1 rüb üzrə 400 manat vergi ödəyib lakin hesabatda 400 manat deyil də 250 manat göstərib. Vergi ödəyicisi elektron vergi bəyannaməsinə baxarkən görür ki, 150 manat ($400-250=150$) artıq ödəməsi var. Yəni dövlətin ona 150 manat borcu var. Bu nöqsanı aradan qaldırmaq üçün vergi ödəyicisi az vergi ödəyir baxmayaraq ki, səhv hesabat təqdim edib. Vergi ödəyicisi 1-2 il boyu bu kimi səhvlər edir və onun təqdim etdiyi vergi hesabatı ödədiyi məbləğə uyğun olmur. Son nəticədə yoxlama zamanı bütün bu ziddiyyətləri vergi ödəyicisinin ziyanına hesablayır. Beləliklə vergi ödəyicisinin dövlətə qarşısında borcu yaranır.

Kameral vergi yoxlaması vergi ödəyicilərini fəaliyyətinin yoxlanması zamanı vergi işçilərinin işini asanlaşdırır. Bildiyimiz kimi hazırda 2019-cu il üzrə Azərbaycanda vergi ödəyicilərinin sayı 979 330-a çatıb. Bu da ötən il ilə müqaisədə 31.1% artığı görülür. Ötən ilin ilk rübündə 20343 hüquqi şəxs və fiziki şəxs qeydiyyatına alınmışdır. Bu ilin ilk üç ayı üzrə isə həmin göstərici 25536 nəfərə çatıb. Bu göstəricini ötən illə müqayisə etdikdə qeydiyyatdan keçmiş fiziki şəxslərdə 28% artım, hüquqi şəxslərdə isə 8,1% artım olduğu görülür. Ölkədə həm fiziki şəxslərdə həm də hüquqi şəxslərdə artım tendesiyası müşahidə olunur.

Aşağıdakı cədvəldə ölkə ərazisində illər üzrə qeydiyyatdan keçən vergi ödəyicilərinin (fiziki şəxslər ilə hüquqi şəxslərin) sayı göstərilmişdir.

Qrafik 2: Vergi ödəyicilərinin sayı

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi <http://www.taxes.gov.az>

Qrafik 2-dən alınan nəticəyə əsasən vergi ödəyicilərinin sayı hər il keçdikcə artmaqda davam edir. Bu əlbətdəki sevindirici haldır, lakin eyni zamanda da iş yükünün artması deməkdir. Bu fakt kameral vergi yoxlamasının əhəmiyyətini və vacibliyini bir daha sübuta yetirir.

Vergi ödəyicisinin fəaliyyətinə cari nəzarət etmək və vergi ödəyicisinin vergi qanunvericiliyinə əməl etməsinə nəzarət etmək üçün kameral vergi yoxlaması aparılır. Kameral vergi yoxlaması aprılarkən məntiqi və təhlili yoxlama üsullarından istifadə olunur. Bu üsullara aşağıdakılar aid edilir:

1. Hesablanmış vergilərin tamlığı
2. Balansın göstəriciləri ilə vergi haqq-hesablarının göstəriciləri arasında uyğunluq
3. Güzəştlərin tətbiqinin düzgünlüyü
4. Vergi bəyənnamələrinin vaxtında təqdim edilib-edilməməsi
5. Hesabat dövründə ödənilməli olan vergi həcmnin hesablanmasının düzgünlüyü

Kameral vergi vergi ödəyicisi vasitəsilə verginin hesablanması, ödənilməsi üzrə önəmli olan sənədlərin vergi orqanlarına təqdim olunduğu zamandan 30 gün ərzində keçirilir. Kameral yoxlamayı həyata keçirmək üçün vergi ödəyicisinin tərəfindən təqdim edilən bəyannamə əlaqəli ilə sənədlərdə olan məlumatların arasında ziddiyyət yaxud səhv müəyyən olunduqda, vergi orqanı vergi ödəyəndən ayrı məlumat, sənəd və ya izahat tələb edir. Kameral yoxlama prosesində vergi bəyannaməsindəki vergilərin doğru hesablanmaması vergi həcmnin az yaxud da çox göstərilməsi müəyyən olunduqda, vergini ödəyəne 5 gün ərzində lazımı icra hakimiyyəti orqanının aşkar etdiyi şəkildə vergi orqanının tərəfindən vergilərin hesablanmasına aid vergi orqanı qərarı göndərilməkdədir. Vergi orqanının qərarına əsasən hesablamının səbəbi və vergi ödəyənin həmin Məcəllədə 62-ci maddəyə müvafiq olaraq şikayət etmə hüququ qeyd edilməlidir.

Kameral vergi yoxlamasının mərhələləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Kameral yoxlama keçirildikdə bəyannamələrin ilkin araşdırılması.
2. Bəyannamə göstəricilərinin düzgünlüyünün kameral yoxlanılması.
3. Vergi ödəyicisindən kameral yoxlama əsasında aşkar olunmuş səhvlərin düzəldilməsinin tələb edilməsi.
4. Kameral yoxlama nəticəsində vergilərin hesablanması və alınması barədə görülən tədbirlər.

Kameral yoxlama keçirildikdə bəyannamələrin ilkin araşdırılması- Bəyannamələr şöbəsi tərəfində müvafiq müfəttişlərin tərəfindən gerçəkləşdirilir. Bu halda aşağıda göstərilən məlumatlar yoxlanılır:

- Vergi ödəyicisinin adının və ünvanının düzgün qeyd olunması.
- Vergi ödəyicisinin VÖEN-nin düzgün qeyd olunması;
- Bəyannamənin imzalanması və möhürlənməsi;
- Növbəti yoxlamanın aparılması üçün tələb olunan əlavələrin qeyd olunması;

Bəyannamə göstəricilərinin düzgünlüyünün kameral yoxlanılması- Yoxlama vergi ödəyicisi tərəfindən əsas olan bütün sənədlərin təqdim olunmasında sonra 30 gün içərisində həyata keçirilir. Kameral yoxlamasında vergi orqanı və onun vəzifəli

şəxsi vergi ödəyicisinə aid olan bütün məlumatların məxfiliyini qorumağa borcludur. (Vergi Məcəlləsi ilə aşkar edilən məlumatlar və vəziyyətlər istisna sayılmaqla)

Vergi ödəyən tərəfindən vergi orqanına təqdim edilmiş sənədlərdə hesablanan vergi və ödənilən vergi məbləği göstərilir. Vergi orqanı Vergi Məcəlləsini əsas götürərək hesablanmış, ödənilmiş verginin məbləğinin düzgünlüyünü yoxlayır. Həm də vergi orqanına göndərməli olan sənədlərin siyahısına vergi ödəyicisinə şamil olunan vergi güzəştlərinin tətbiqi üçün müvafiq təsdiqedic sənədlər də aiddir.

Vergi ödəyicisindən kameral yoxlama əsasında aşkar olunmuş səhvlərin düzəldilməsinin tələb edilməsi-vergi ödəyicisi tərəfindən sənədlərin doldurulmasında səhvlər aşkar olunarsa və ya təqdim olunan sənədlərdəki məlumatlar arasında ziddiyətlər müəyyən olunarsa bu halda vergi orqanı vergi ödəyicisinə VN 15-i yanvar 2001-ci il tarixli A-09 sayılı əmri ilə təsdiq edilən “ Kameral vergi yoxlaması keçirildikdə müvafiq düzəlişlərin edilməsinə dair Tələbnamə göndərilir”. Vergi ödəyicisindən sənədlərə 30 gün müddətinə müvafiq düzəlişlər edilərək vergi orqanına təqdimi tələb edilir.

Kameral vergi yoxlaması aparılarkən vergi ödəyicisinin vergiləri düzgün hesablamaması və büdcəyə ödəniləcək məbləğin vaxtında ödənilməməsi habelə vergi ödənişlərindən yayınması halları aşkar olunduqda bu vaxt vergi orqanı vergi ödəyicisindən vergilərin düzgün hesablanması və ödənilməsini təsdiq edilmiş sənədləri tələb etməlidir.

Kameral yoxlama nəticəsində vergilərin hesablanması və alınması barədə görülən tədbirlər-Vergi Məcəlləsində 37-ci maddədə nəzərdə tutulan tələblər icra edildikdən sonra vergi həcmnin azaldılması müəyyən olunduqda bu zaman vergi orqanı məlumat mənbələrindən istifadə edərək vergini hesablayır. Bu mənbələr aşağıdakılardır:

- Vergi yoxlaması materiallarından istifadə etməklə;
- Vergi məəcəlləsində 73-cü maddəsinə müvafiq şəkildə götürülmüş işlər və ya edilən xidmətlərin haqqını ödəmiş, hansısa başqa ödəmələr reallaşdıran şəxslər tərəfindən bu ödəmələr barədə məlumata əsasən;
- Vergi orqanının qazandığı mənbəyi məlum olan hansısa məlumata əsasən;

Vergi ödəyicisi vergilərin hesablanması üçün lazım olan vergi bəyannaməsini vaxtında (Vergi Məcəlləsinə əsasən müəyyən olunmuşvaxtda) təqdim etmədiyi halda vergi orqanı ödəniləcək olan verginin miqdarını əlaqəli olan başqa məlumatlara əsasən hesablayır. Vergi ödəyicisinə vergi orqanı rəhbəri tərəfindən vergiləri vaxtında ödəməməsinə görə maliyyə sanksiyasının təqdimi barədə qərar çıxarır.

Kameral vergi yoxlaması keçirilərkən vergi qanunvericiliyinin pozulması vəziyyəti aşkar olunduqda vergi orqanının müvafiq struktur bölməsinin rəhbəri bu haqda vergi orqanının rəhbərinə informasiya verməlidir. Həmin məlumat əsasında vergi orqanı rəhbərinin vergi ödəyicisinə maliyyə sanksiyasının tətbiqi barədə VN tərəfindən təsdiq olunmuş forma üzrə qərar qəbul edir.

Kameral vergi yoxlamasında vergi bəyannaməsinin həmin vergi növü üçün Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən olunanzamanda təqdim olunmadığı aşkar edildikdə, vergi ödəyicisi barədə İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydalara müvafiq olaraq tədbirlər görülməlidir.

2.2.Səyyar vergi yoxlamaları və onların büdcə daxilolmalarına təsirinin təhlili

Səyyar vergi yoxlaması kameral vergi yoxlamasından fərqli olaraq vergi orqanının qərarı əsasında gerçəkləşdirilir. Vergi qanunvericiliyinin pozulma halları daha çox səyyar vergi yoxlamasında müəyyən olunduğuna görə bu yoxlama səmərəli nəzarət forması sayılır. Səyyar vergi yoxlamasının əsas məqsədi daha mütərəqqi vergi inzibatçılığına keçmək, vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və vergi ödəyicilərinin vergi qanunvericiliyinə könüllü şəkildə əməl etməsinə kömək etməklə, dövlətin maliyyə təminatını təmin etməkdən ibarətdir.

Səyyar vergi yoxlamasının başlıca vəzifələri aşağıdakılardır:

- Vergilərin tam və zamanında ödənilməsi, onların doğru hesablanması üçün yoxlanılan insanın maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin hərtərəfli tədqiqi.
- Müxtəlif növ vergilər üçün vergitutma bazasının formalaşmasına müəyyən edilmiş pozuntuların təsirinin təhlil edilməsi.

- Vergi ödəyicisində vergitutma bazasının azaltması yaxud vergini doğru hesablamaması sayəsində qismən yaxud tam ödənilməmiş vergi həcmnin hesablanması.

- Müəyyən olunmuş pozuntuların ortadan qaldırılması üçün təkliflərin hazırlanması və ya ödəyicisinin məsuliyyətə cəlb olunması.

Səyyar vergi yoxlamaları aşağıdakı formaları var:

- Səyyar verginin yoxlaması Vergi Məcəlləsi 38.1- ci maddəsində göstərilədiyi şəkildə növbəti və növbədənənar olması mümkündür.

- Səyyar vergi yoxlaması eyni zamanda Vergi Məcəlləsində 38-ci maddəyə əsasən vergi orqanının qərarı əsasında gerçəkləşdirilir.

- Qanunvericiliyə uyğun olaraq sonrakı səyyar vergi yoxlaması eyni zamanda ildə bir dəfədən artıq olmamaqla həyata keçirilir.

- Növbədənənar səyyar vergi yoxlaması da Vergi Məcəlləsində 38.3-cü maddədə nəzərdə tutulan hallar (vergilərin hesablanması, ödənilməsi üzrə önəmli olan vergi hesabatının sənədləri təqdim olunmadıqda ; vergi yoxlaması nəticələri üzrə tərtib olunmuş aktda doğru olmayan məlumatlar müəyyən olunduqda; artıq ödənilən vergilər və faizlərin maliyyə sanksiyalarının geri verilməsi üzrə vergi ödəyicisinin gəlirinin və ya vergitutma obyektinin gizlədilməsi əlaməti müəyyən edildikdə və s.) baş verdikdə keçirilir.

Səyyar vergi yoxlamasının keçirilməəardıcılıığı aşağıda verilmişdir:

- Səyyar vergi yoxlamasının aparılması
- Səyyar vergi yoxlaması nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi- bu halda vergi orqanında olan vəzifəli şəxsi tərəfindən akt vergi (yoxlaması aktıdır) tərtib olunur. Vergi yoxlaması aktı vergi ödəyicisi tərəfindən imzalanır və aktda vergi ödəyicisinin fəaliyyəti zamanı müəyyən edilmiş vergi qanunvericiliyinin pozulma halları həmin qanunvericiliyinin pozulmasına görə nəzətdə tutulan məsuliyyətin maddələri göstərilir.

- Səyyar vergi yoxlamasının reallaşdırılması üçün vergi orqanının vəzifəli insanların ərazilərə, binalara daxil olması Vergi orqanının səlahiyyətli şəxsi, vergi

orqanı rəhbərinin qərarı yaxud məhkəmənin qərarını təqdim etdəndən sonra ərazi və binalara daxil ola bilər.

- Baxış-Vergi orqanındakı vəzifəli şəxsin vergi ödəyicisinin ərazisinə, binasına, sənədləri ilə əşyalarına baxış keçirmək hüququ vardır.

- Sənədlərin tələb edilməsi-Vergi Məcəlləsinin 40-cı maddəsinə uyğun olaraq Vergi orqanının vəzifəli insanı yoxlamayı gerçəkləşdirmək üçün önəmli sayılan bütün sənədləri vergi ödəyicisindən tələb etməsi mümkündür.

- Sənədlərin və əşyaların nümunə olaraq götürülməsi-Vergi Məcəlləsinin 43-cü maddəsinə əsasən vergi orqanında vəzifəli şəxs səyyar vergi yoxlamasını aparan zaman zəruri olan sənəd və əşyaların öyrənilməsi əlavə vaxt tələb edərsə bu zaman onları(sənədlər və əşyaları)nümunə olaraq hüququ var.

- Vergi yoxlamasının materiallarına baxılmasının nəticələri əsasında qərarın çıxarılması-Vergi orqanını rəhbəri tərəfindən 10 gün ərzində aşağıda qeyd edilən qərarlardan biri çıxarılır: vergi qanunvericiliyinin pozulmasına əsasən vergi verənin məsuliyyətə cəlb olunması, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına əsasən vergi verənin məsuliyyətə cəlbindən imtina olunması əlavə vergi yoxlamasının aparılması barədə qərar.

Səyyar vergi yoxlaması apararkən gəlir, mənfəət, yol, əmlak, torpaq vergiləri üçün vergi ödəyicilərinin son 3 təqvim ilindən artıq olmayan fəaliyyəti, digər vergilər üzrə yoxlamının aparıldığı illə birlikdə vergi ödəyicisinin son 3 ildən çox olmayan fəaliyyəti yoxlanılmalıdır.

Misal üçün: Hər hansı bir B vergi ödəyicisinin gəlir vergisi 2014, 2015, 2016-cı illər yoxlanılmışdırsa bu zaman B vergi ödəyicisinin 2019-cu ilə əsasən gəlir vergisi üzrə bəyannamənin təqdim etmə vaxtı bitmədiyi üçün növbəti yoxlama ilə 2017, 2018-ci illər yoxlanıla bilər.

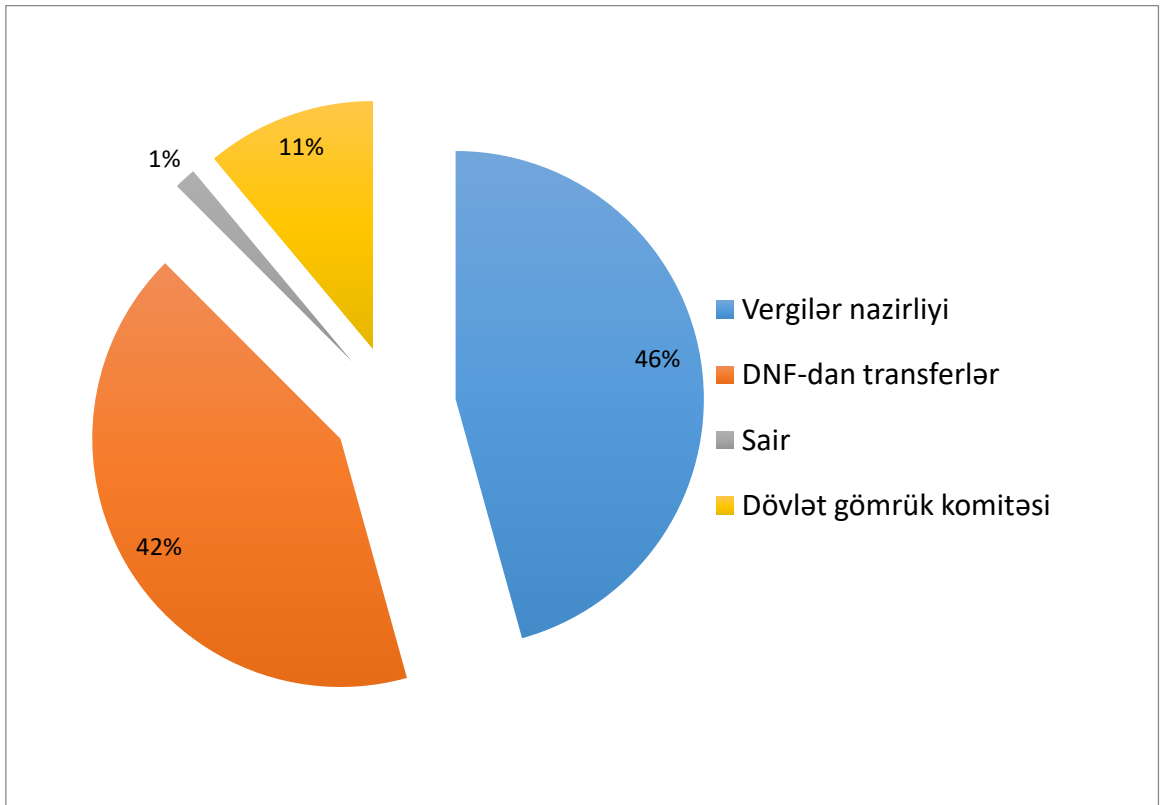
Dövlət büdcəsinə verilməli olan gəlirlərin yığılımı Azərbaycan Vergi Məcəlləsinə müvafiq olaraq gerçəkləşdirilir. Dövlət fəaliyyəti ilə əlaqədar yaranan xərclərinin ödənilməsi üçün yeni onun maliyyələşdirilməsi üçün gəlirə malik olmalıdır. Dövlət büdcəsinə daxil olmuş gəlirlər aşağıdakı mənbələrdən formalaşır:

- vergilərdən gəlirlər

- sosial ayırmalar
- qrantlar
- və başqa gəlirlər

Ümumilikdə vergilər dövlət büdcəsinin əsaslı hissəsinin təşkil edir. Hal-hazırda dövlət büdcəsinin 45%-ni vergidən daxil olan vəsaitlər təşkil edir lakin əvvəlki illərdə bu faiz daha yüksək idi. 2004-cü ildə dövlət büdcəsinin 84%-i vergilərin (rüsurların) hesabına formalaşırdı. Aşağıdakı diaqramdan da görüldüyü kimi dövlət büdcəsinin 46% ni VN, 42% ni DNF transferlər, 11% ni DGK, 1% ni isə sair gəlirlər təşkil edir.

Qrafik 3: Dövlət büdcəsinin formalaşmasında gəlirlərin mənbəyi

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi <http://www.taxes.gov.az>.

Dövlət vergilərinə aşağıdakı vergi növləri daxildir:

- hüquqi şəxslərin gəlir vergisi
- fiziki şəxslərin mənfəət vergisi
- aksizlər
- əlavə dəyər vergisi

- hüquqi şəxslərin mülk vergisi
- hüquqi şəxslərin torpaq vergisi
- mədən vergisi
- yol vergisi
- sadələşdirilmiş vergi

İllər ərzində aparılmış səyyar vergi yoxlamalarını və bu yoxlamalar nəticəsində hesablanmış vəsaitin məbləğini nəzərdən keçirək.

2014-cü ildə sona çatdırılmış səyyar vergi yoxlamaları haqda illik hesabat əsasən cəmi 11.520 səyyar vergi yoxlaması aparılmış (10.464 növbəti, 1056 növbədənkənar), yoxlama, nəzarət tədbirləri əsasında hesablanmış əlavə vəsait, tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyası ilə inzibati cərimələrin məbləği isə 905423,6 min manat olmuşdur.

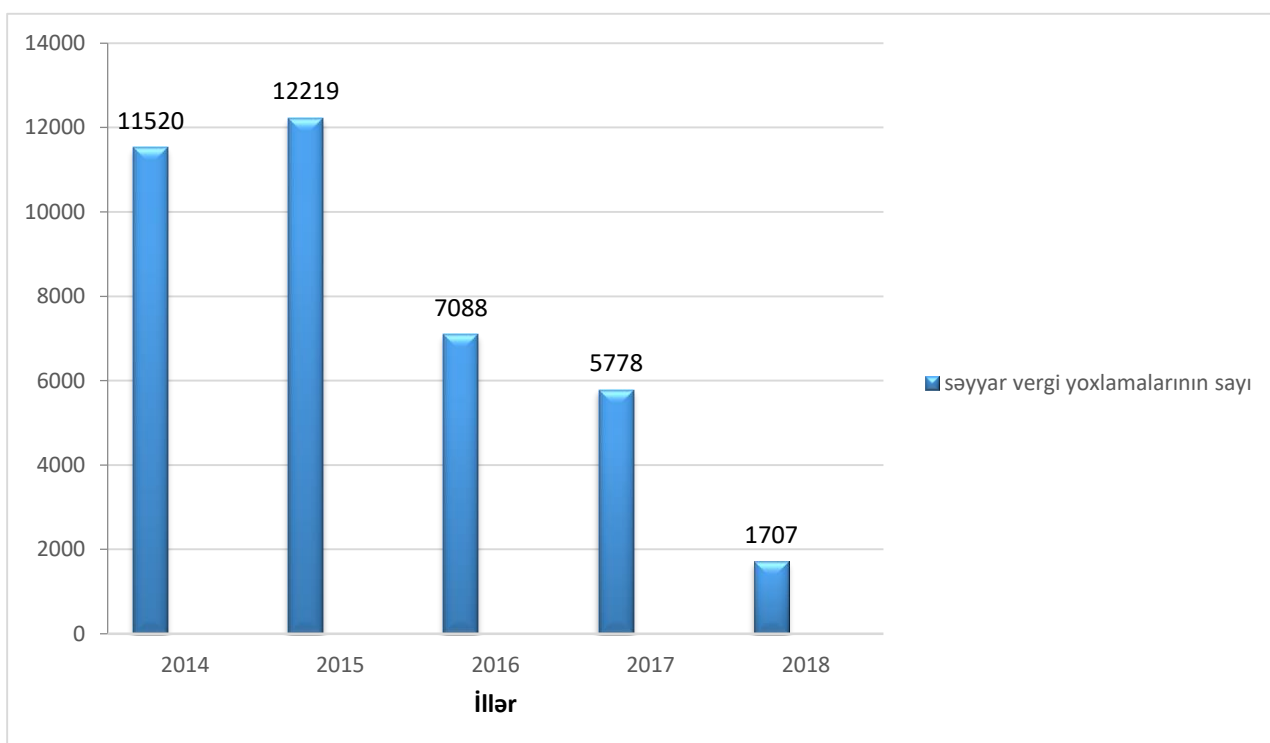
2015-ci il boyu sona çatdırılmış səyyar vergi yoxlamaları haqqında illik hesabat əsasən cəmi 12.219 səyyar vergi yoxlaması aparılmış (6.338 növbəti, 5.881 növbədənkənar), yoxlama, nəzarət tədbirləri əsasında hesablanan əlavə vəsait tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyası ilə inzibati cərimələrin məbləği isə 1.064.719,30 min manat olmuşdur.

2016-cı il boyu sona çatdırılmış səyyar vergi yoxlamaları haqqında illik hesabat əsasən cəmi 7088 səyyar vergi yoxlaması aparılmış (1661 növbəti, 5427 növbədənkənar), yoxlama və nəzarət tədbirləri əsasında hesablanmış əlavə vəsait, tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyası ilə inzibati cərimələrin məbləği isə 971990,2 min manat olmuşdur.

2017-ci il müddətində sona çatdırılmış səyyar vergi yoxlamaları haqqında illik hesabat əsasən 5778 səyyar vergi yoxlaması aparılmışdır.

2018-ci il ərzində sona çatdırılmış səyyar vergi yoxlamaları haqqında illik hesabat əsasən 1707 səyyar vergi yoxlaması təyin edilmiş və onların 1703-ü başa çatdırılıb. 2018-ci ildə aparılmış səyyar vergi yoxlamasının sayı 2017-ci illə müqayisədə 3,4 dəfə azalıb. Bunu aşağıdakı cədvəldən aydın görə bilərik.

Qrafik 4: İllərə görə aparılmış səyyar vergi yoxlamalarının sayı

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi <http://www.taxes.gov.az>

Qrafik 4-dən alınan nəticəyə əsasən vergi yoxlamalarının sayı hər il azalmağa doğru davam edib. Yoxlamalarının sayının ən aşağı 2018-ci il (1707 səyyar vergi yoxlaması aparılmışdır) olmuşdur.

Cədvəl 3: İllər ərzində aparılmış yoxlama nəzarət tədbirlərinin sayı

İllər	Yoxlama və nəzarət tədbirlərinin sayı	Yoxlama nəticəsində hesablanmış əlavə vəsait, maliyyə sanksiyası və inzibati cərimələr - cəmi	Normativ hüquqi aktların tez-tez pozulan müddəaları
2014	11 520	905 423,6	57.1-ci, 58.1-ci, 58.2- ci, 58.3-cü və 58.6-cı maddələri
2015	12.219	1.064.719,30	57.1-ci, 58.1-ci, 58.2-ci, 58.3-cü, 58.6-cı ,150.1.7-ci maddələri
2016	7088	971990,2	57.1, 58.1 və 58.6- cı maddələrinin müddəaları

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi <http://www.taxes.gov.az>

Yuxarıdakı cədvəldə illər ərzində reallaşdırılmış səyyar vergi yoxlamalarının sayı və bu yoxlamalardan büdcəyə daxil olan vəsaitin məbləği göstərilmişdir.

Cədvəldən də görüldüyü kimi ən çox səyyar vergi yoxlaması 2015-ci ildə aparılmışdır. Dövlət büdcəsinə daxil olmuş (yoxlama və nəzarət tədbirləri əsasında hesablanan əlavə vəsait, faiz, tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyası ilə inzibati cərimələrin cəmi) ən çox vəsait də 2015-ci ildə olmuşdur.

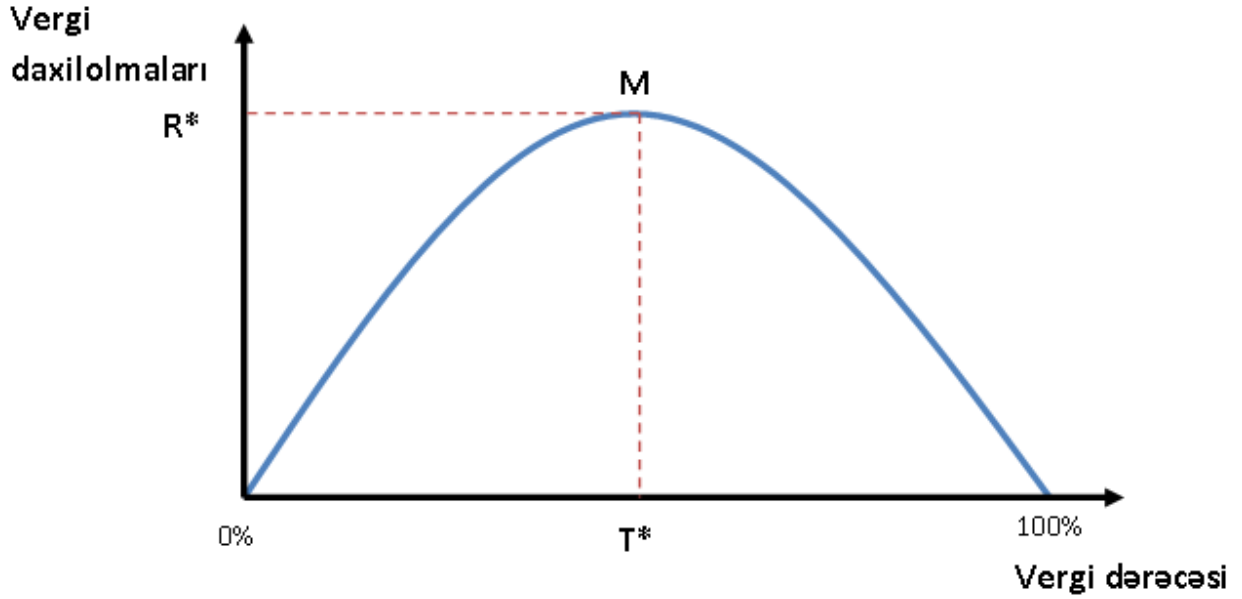
Bu hesabatla əsasən səyyar vergi yoxlamalarından ölkə büdcəsinə daxil olmuş vəsaitin məbləğinin hər il əvvəlki illər ilə müqayisədə artdığı görülür. Vergi ödəyicilərinin daha çox pozduqları maddələr (57.1-ci, 58.1-ci, 58.2- ci, 58.3-cü və 58.6-cı maddələri) vergi hesabatının vaxtında təqdim edilməməsi, verginin hesabatda göstərilən həcmi verginin hesabatdakı göstərilməli olan həcminə nəzərən azaldılması büdcəyə çatması vergi həcmnin hesabat təqdim etməyərək yayındırılması və s ibarətdir.

2014- cü ildə səyyar vergi yoxlamaları həyata keçirilmiş vergi ödyiciləri 99,4%-də vergi qanunvericiliyinin pozulma halları müəyyən edilmiş bu vaxt ərzində sona çatdırılmış səyyar vergi yoxlaması əsasında 905 milyon 423,6 min manat ayrıca vəsait hesablanmışdır Həmin məbləğin 62%-ni əlavə hesablanan vergi həcmi, 38%-ni isə vergilərin azaldılması və başqa hüquq pozuntularına əsasən tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyası(faizlə bərabər)təşkil etmişdir. Bütövlükdə 2013-cü ilə nəzərən 2014-cü il müddətində sona çatdırılmış səyyar vergi yoxlamalarında cəmi əlavə hesablananın həcmi 215 milyon 774,5 min manat yaxud 31,3 % artmışdır.

2014-cü ildə sona çatdırılmış səyyar vergi yoxlamalarının orta hesabla 1 yoxlama üzrə düşən hesablanan cəmi əlavə pulun məbləği 78,6 min manat olubdur ki, bu isə öncəki dövrə nəzərən 8,3% artıqdır.

Vergi faziləri elə təyin edilməlidir ki, vergi ödəyiciləri vergidən yayınmağa maraqlı olmamalıdırlar. Buna ən yaxşı misal Artur Laffer tərəfindən yaradılan Laffer əyrisidir. Laffer əyrisində vergi faizləri ilə vergidaxilolmaları arasındakı əks əlaqə göstərilib. Bu ona görə əks əlaqə adlanır ki, dövlət vergi faizlərini artırıqca bunun qarşılığında büdcəyə daxil olan vəsaitin məbləği azalır.

Şəkil 1: Laffer əyrisi

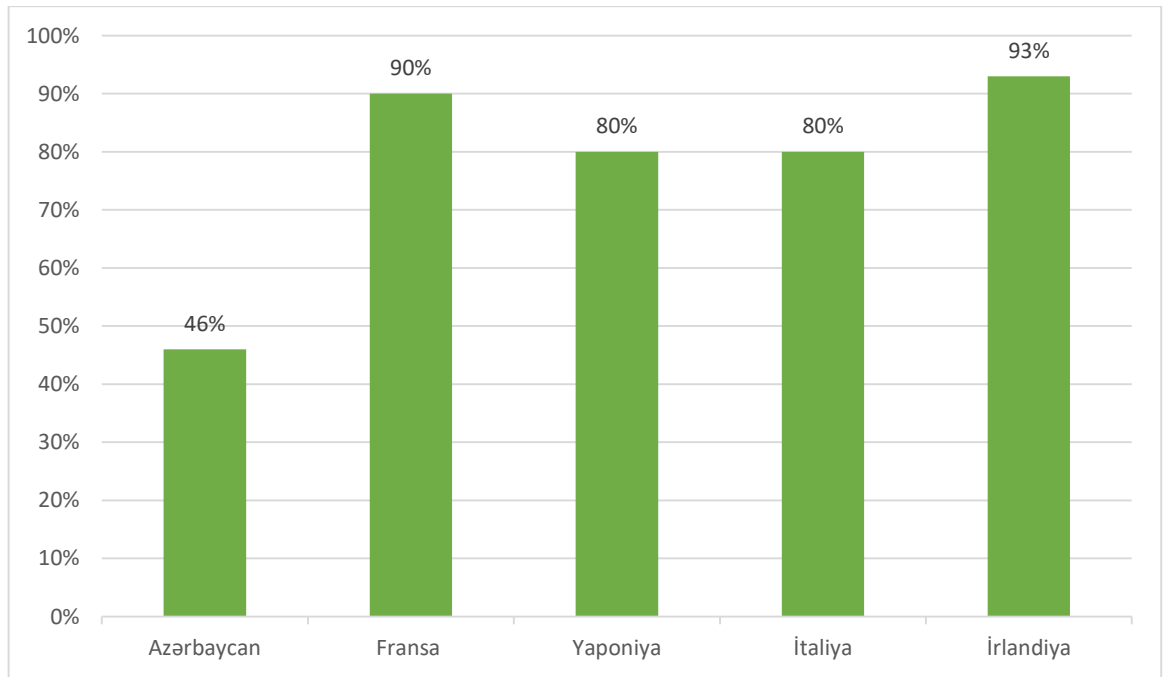

Mənbə: Y.A.Kəlbəyev və başqaları, 2005: səh.56

Qrafikdən görüldüyü kimi dövlət vergi dərəcəsinə artırdıqca əvvəlcə büdcəyə daxil olan vəsaitin məbləği artır, lakin bir nöqtədən sonra (M nöqtəsindən) sürətli şəkildə azalmağa başlayır. Dövlət max gəliri m nöqtəsində (T vergi dərəcəsinə və R vergidaxilolmaları) əldə edir. Vergi dərəcələri 100% olduqda heç kim işləmək istəməyəcək çünki qazanılan gəlirin hamısı dövlət büdcəsinə ödəniləcək. Qrafikdən bu nəticə alınır ki, vergi ödəyiciləri hər cür vergi dəyişikliyinə reaksiya verirlər. Vergi dərəcələri nə qədər çox olarsa vergidən yayınma halları da bir o qədər yüksək olacaq. Çünki, vergi ödəyiciləri həmişə az vergi ödəməkdə maraqlı olurlar. Yüksək vergi faizləri dövlət büdcəsinin gəlirinin artmasına səbəb olsada vergi ödəyicilərinin gəlirinin azalmasına gətirib çıxardır. Dövlət çalışmalıdır ki, vergi dərəcələrinin optimal səviyyəsini müəyyən etsin. Dövlət vergi dərəcələrini müəyyən edərkən yalnız öz mövqeyindən deyil, vergi ödəyicisinin mövqeyindən də çıxış etməlidir. Vergi dərəcəsi elə müəyyən olunmalıdır ki, hər iki tərəfin maraqları gözlənilmiş olsun. Demək olar ki, bir çox ölkələrdə vergilər dövlət büdcəsinin böyük bir qismini təşkil edir. Bunun üçün də onun tənzimlənməsi vacib məsələlərdən biridir. Vergi ödəyiciləri ilə münasibət zamanı vergi sistemi elə qurulmalıdır ki, hər bir vətəndaş vergidən yayınmaqdan vergi ödəməkdən şərəf duymalıdır. Dövlət gəlirləri vasitəsilə öz funksiyalarını yerinə yetirdiyi üçün (vəsaitlər cəmiyyətin zəruri

ehtiyacları üçün xərclənir, sosial-iqtisadi inkişaf, ölkənin müdafiə sisteminin möhkəmlənməsi) gəlirləri stabil saxlamaq və daxil olmuş pul vəsaitinin artırmaqda maraqlıdırlar. Dünya ölkələrinin əksəriyyətində dövlətin gəlirinin böyük qismini vergilər təşkil edir. Bunu aşağıdakı cədvəldən də aydın görə bilərik.

Qrafik 5: Ölkələr üzrə dövlət büdcəsinin formalaşmasında vergilərin faizi

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi <http://www.taxes.gov.az>

Cədvəldən də görüldüyü kimi dövlət büdcəsinin formalaşmasında ən yüksək vergi faizi Fransa, İrlandiya, Yaponiya, İtaliyadadır. Azərbaycanda isə hal-hazırda bu göstərici 45% təşkil edir.

2.3. Operativ vergi nəzarəti sahəsində vergi nəzarəti tədbirlərinin keçirilməsi vəziyyəti

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsindəki 50-cimaddəyə əsasən Operativ vergi sahibkarlıqla məşğul olan hüquqi şəxslər ilə fizikişəxslərin mənfəət qazanmaq üçün istifadə etmiş olduqları və ya vergi tutulmuş obyektlərin, əmtəə-material ehtiyatları saxlanması ilə əlaqəli olan anbar, ticarət və həmin qəbildən olan başqa binalar (ərazilərdə (yaşayış binaları (sahələri) istisna olaraq), nəqliyyat

vasitələri (sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə istifadə olunmayan şəxsi nəqliyyat vasitələrindən başqa) həyata keçirilmiş vergi nəzarəti formasıdır.

Dövlət vergi orqanlarının tərəfindən operativ vergi nəzarəti aparılması Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin Dövlət vergi orqanlarındakı xidmət barədə Əsasnamənin Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi barədə Əsasnamənin və başqa aidiyyəti hüquqi aktları tələbinə müvafiq şəkildə aparılır. Operativ vergi nəzarəti vergi orqanının əsaslandırılan qərarı əsasında gerçəkləşdirilir.

Operativ vergi nəzarəti vergi orqanının əsaslandırılan qərarı əsasında aparılır. Operativ vergi nəzarəti Vergi Məcəlləsindəki 50.2-ci maddəsin üzrə nəzərdə tutulmuş aşağıda qeyd edilən əsaslar və faktlar olduqda həyata keçirilir:

- vergi orqanı ilə aparılmış səyyar vergi yoxlamasında müəyyən olunmuş faktlar olduqda;
- vergi orqanları tərəfindən əldə olunan mənbəyi məlum məlumatlar daxil olduğu zaman:

Operativ vergi nəzarəti aşağıda qeyd edilən məsələləri əhatə etməkdədir:

- Məcəllədə 221.4.7-ci maddəyə əsasən Fərqlənmə nişanı almayan vergi ödəyiciləri aşkar edildikdə və ya Vergi Məcəlləsi ilə aşkar olunmuş qaydada vergi orqanlarındakı uçota durmayan vergi ödəyiciləri aşkar edildikdə
 - aksiz markaları və markalanmalı olan məhsulların, həmçinin dini mənalı ədəbiyyat (kağız ilə elektron daşıyıcıları), audio materiallar ilə video materiallar, məhsul və məmulatların markalanmayaraq və ya saxta markalar ilə markalanaraq satılması, satış üçün saxlanması yaxud istehsal binası hüdudlarından qırağa faktlarının müəyyən edilməsi
 - əhali vasitəsilə büdcə hesablaşmalarının həyata keçirilməsi qaydalarına riayət edilməsi
 - valyuta sərvətlərində ödəniş vasitəsi olaraq qəbul olunması və valyuta sərvətlərində ticarət müəssisələri, iaşə ilə xidmət müəssisələrində qanunvericiliklə aşkar olunmuş qaydalar pozularaq alınıb satılması yaxud dəyişdirilməsi faktlarının müəyyən olunması.

- Bu Məcəllənin 221.8-ci maddəsi əsasında “Sadələşdirilmiş vergi üzrə sabit miqdarın geri verilməsi barədə qəbz” almayan vergi ödəyicilərinin müəyyən olunması
- valyuta sərvətlərində ödəniş vasitəsi olaraq qəbul olunması və valyuta sərvətlərində ticarət, iaşə və xidmət müəssisələri üzrə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydalar pozularaq alınıb-satılması yaxud dəyişdirilməsi faktlarının müəyyənləşdirilməsi
- spesifik razılıq (lisenziya) tələb edilən fəaliyyət növləri ilə də lisenziya olmayaraq məşğul olan insanların müəyyən edilməsi Respublikasının Əmək Məcəlləsi üzrə nəzərdə tutulmuş formada (kontraktı) hüquqi qüvvəyə minməyərək işəgötürən tərəfindən fiziki şəxslərin hansısa işlərin icra edilməsinə cəlb olunması hallarının müəyyən olunması
- istehsal həcmində yaxud satış dövriyyəsinin müəyyənləşdirilməsi elməsi və konkretləşdirilməsi.
- Nağdsız hesablaşmaların aparılması ilə əlaqəli qanunla müəyyənləşdirilmiş tələblərə əməl edilməsinə nəzarət olunması

AR həyata keçirilmiş operativ vergi nəzarəti tədbirləri haqqında illik hesabat 2014, 2015-ci il üçün aşağıdakı kimi olmuşdur.

2014-cü ildə aparılmış operativ vergi nəzarət tədbirləri haqqında illik hesabat əsasən 70219 operativ vergi nəzarət tədbiri aparılmış, yoxlama və nəzarət tədbirləri sayəsində hesablanmış əlavə vəsait, tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyası ilə inzibati cərimələrin məbləği isə 21043,53 min manat olubdur.

Cədvəl 4: İllərə görə yoxlama və nəzarət tədbirlərinin sayı

Yoxlama və nəzarət tədbirlərinin növü	Yoxlama və nəzarət tədbirlərinin sayı	Yoxlama nəticəsində hesablanmış əlavə vəsait, maliyyə sanksiyası və inzibati cərimələr - cəmi	Normativ hüquqi aktların tez-tez pozulan müddəaları
Cəmi	34228	14960,8	Vergi Məcəlləsinin 16.1.8-ci, 16.1.9-cu və 16.1.10-cu maddələri
Vergi orqanlarında qeydiyyatda olmayan vergi ödəyicilərinin müəyyən olunması	2652	101,88	Vergi Məcəlləsinin 33.4-cü maddəsi
Xüsusi razılıq (lisenziya) olmadan məşğul olan insanların aşkar edilməsi	7864	417,65	AR Prezidentinin 2 sentyabr 2002-ci il tarixli 782 sayılı Fərmanı
Əmək müqaviləsi hüquqi qüvvəyə minmədən fiziki şəxslərin işlərin yerinə yetirilməsinə cəlb olunması	10604	4682	ARNın Əmək Məcəlləsinin 44-cü maddəsi

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi <http://www.taxes.gov.az>

2015-ci ildə aparılmış operativ vergi nəzarət tədbirləri barədə illik hesabatda əsasən 73027 operativ vergi nəzarət tədbiri aparılmış, yoxlama və nəzarət tədbirləri əsasında hesablanmış əlavə vəsait, tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyası ilə inzibati cərimələrin məbləği isə 23210,77 min manat olubdur.

**Cədvəl 5: 2015-ci ildə aparılmış operativ vergi nəzarəti tədbirləri
barədə illik hesabat**

Yoxlama və nəzarət tədbirlərinin növü	Yoxlama və nəzarət tədbirlərinin sayı	Yoxlama nəticəsində hesablanmış əlavə vəsait, maliyyə sanksiyası və inzibati cərimələr - cəmi	Normativ hüquqi aktların tez-tez pozulan müddəaları
Əhali ilə pul hesablaşmalarının həyata keçirilməsi qaydalarına riayət edilməsi	34102	16541	Vergi Məcəlləsinin 16.1.8-ci, 16.1.9-cu və 16.1.10-cu maddələri
Xüsusi razılıq (lisenziya) olmadan məşğul olan insanların müəyyən olunması	7963	276,24	AR Prezidentinin 2 sentyabr 2002-ci il tarixli 782 sayılı Fərmanı
Əmək müqaviləsi hüquqi qüvvəyə minmədən fiziki şəxslərin işlərin yerinə yetirilməsinə cəlb olunması	13354	5223	ARNın Əmək Məcəlləsinin 44-cü maddəsi

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi <http://www.taxes.gov.az>

İllik hesabatdan alınan nəticəyə əsasən yoxlama və nəzarətdən büdcəyə daxil olan vəsaitlərin həcmi hər il artaraq davam edir. Bu isə vergi ödəyicilərinin qanunpozuntularına daha çox yol verdikləri faktını təsdiqləyir. Operativ vergi nəzarəti tədbirləri haqqında illik hesabatdan alınan nəticəyə əsasən vergi ödəyicilərinin ən çox pozduqları maddələr Vergi Məcəlləsindəki 16.1.8-ci, 16.1.9-cu (nağd pul hesablaşmaları aparılan vaxt müştəriyə çek, qəbz, bank çıxarışları ilə başqa ciddi hesabat blankları təqdim etmək və sözügedən çek, bank çıxarışları yaxud ciddi

hesabat blanklarındakı qanunvericiliklə müəyyən olunmuş məlumatların göstərilməsini təmin etmək), 16.1.10-cu (istismar müddəti nəzarət-kassa aparatındakı plomb pozulan zaman və ya digər nasazlıqlar əmələ gəldikdə vergi orqanlarına tezliklə məlumat verərək, nəzarət-kassa aparatından istifadəni az bir zaman üzrə dayandırmaq və bu müddətdə nağd maliyyə hesablaşmaları qeydiyyatının lazımı icra hakimiyyət orqanı tərəfindən aşkar olunmuş formada həyata keçitilməsini təmin etmək). Vergi orqanlarındakı uçota alınmaq məqsədilə vergi ödəyicilərinin kommərsiya hüquqi şəxslər, publik hüquqi şəxslər, həmçinin xarici kommərsiyadakı hüquqi şəxsin nümayəndəlik ilə filialları istisna edilməklə onların olduğu yaxud yaşadığı yerdəki vergi orqanına ərizə təqdim edilir. Vergi orqanına ərizəni qeyri-kommərsiya hüquqi şəxsin ölkə qeydiyyatına alındığı zamandan, Azərbaycan Respublikasındakı filial və nümayəndəlik ilə sahibkarlıq fəaliyyəti aparıldıqda isə filialın yaxud nümayəndəliyin qurulmasından sonra 30 gün müddətində verilməlidir 221.4.7-ci Avtomobil nəqliyyat vasitələri ilə sərnişin, yük daşımalarını edən şəxslər hər bir avtomobil üçün lazımı icra hakimiyyət orqanının müəyyən etdiyi orqandan (qurumdan təqvim ayının axırınadək öz istəklərinə müvafiq olaraq sonrakı ay, rüb, yarımil yaxud il üzrə ciddi hesabat blankı sayılan "Fərqlənmə nişanı" əldə etməlidirlər . "Fərqlənmə nişanı" vergi ödəyəninin nəqliyyat siyasətini gerçəkləşdirən müvafiq mərkəz icra hakimiyyət orqanı tərəfindən təsdiq olunmuş şəkildə ərizəsi əsasında 2 iş günündən gec olmamaqla verilir maddələridir.

III FƏSİL.

VERGİ NƏZARƏTİ TƏDBİRLƏRİNİN KEÇİRİLMƏSİ

MEXANİZİMLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ.

3.1. Səyyar vergi yoxlamaları sahəsində effektivliyin artırılması

istiqamətləri

Vergi nəzarətinin həyata keçirilmə formaları iki əsas növə ayrılır. Bunlardan biri də səyyar vergi yoxlamalarıdır. Səyyar vergi yoxlamaları növbəti və növbədənkənar olaraq iki əsas formada həyata keçirilə bilər.

Növbəti səyyar vergi yoxlaması il ərzində bir dəfədən çox olmamaq şərti ilə 15 gün öncə vergi ödəyicisinə göndərilən vergi orqanının qərarı nəticəsində keçirilir. Növbədənkənar səyyar vergi yoxlaması da vergi ödəyicisinin öz istəyi ilə də ola bilər, vergi orqanlarının isə aşağıdakı hallara aydınlıq gətirmək məqsədilə. Vergi ödəyicindən vergi orqanının tərəfindən tələb olunan məlumat xəbərdarlıq olunduqdan sonra belə göndərilmədikdə, vergi ödəyicisi tərəfindən büdcəyə ödədiyi artıq məbləğlərin geri qaytarılmasına dair ərizə təqdim etdikdə, vergi ödəyicisinin vergitutma obyektinin gizlədilməsi barədə vergi orqanına əsaslı, mənbəyi məlum olan məlumat daxil olduqda və sair.

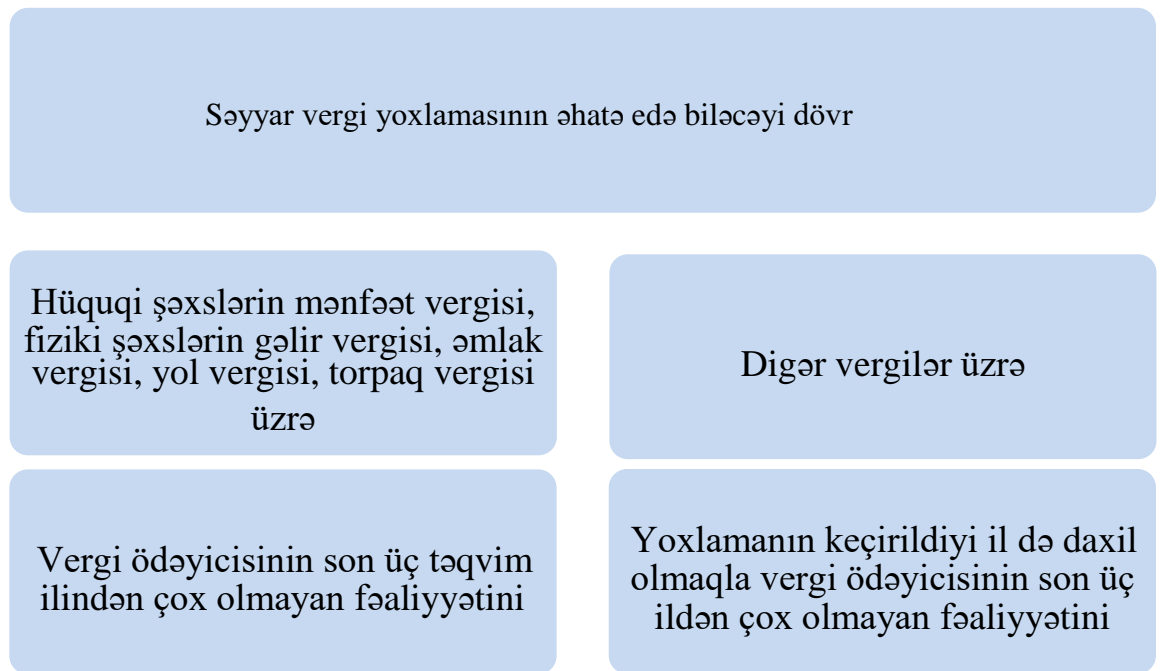
Səyyar vergi yoxlaması vergi ödəyicisinin son üç təqvim ilindən artıq olmayan fəaliyyətini əhatə etməsi mümkündür.

Səyyar vergi yoxlaması vergi orqanlarının vasitəsilə keçirilən ən detallı, ətraflı vergi nəzarət formasıdır. Bu yoxlama zamanı vergi orqanları müvafiq icra hakimiyyətinin təsdiqlənmiş qərarı ilə inventrizasiya apara bilər, vergi ödəyicisinin obyektlərinə baxış keçirə bilər, yoxlama üçün önəmli olan sənədləri Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş formada tələb edə bilər, nümunə kimi əşyalar götürə bilər, ekspertiza keçirmək məqsədilə ekspert dəvət edə bilər, vergi yoxlamasına kömək etmək məqsədilə mütəxəssis cəlb edə bilər, hətta müşahidəçi və tərcüməçi dəvət edə bilər.

Vergi orqanları səyyar vergi yoxlamasını otuz gündən artıq olmamaq şərtilə, bəzi zəruri hallarda isə doxsan gündən artıq olmayan müddətdə aparmalıdırlar.

Həmçinin səyyar vergi yoxlaması vergi ödəyicisinin iş günləri və iş saatlarında keçirilə bilər. Səyyar vergi yoxlamasının qaydaları, tələbləri, keçirə biləcəyi yoxlamaların əhatə dairəsi və bütün digər məlumatlar ARnın Vergi Məcəlləsinin 36-49-cu maddələrdə geniş izah olunub.

Qrafik 6: Səyyar vergi yoxlamalarının əhatə edə biləcəyi dövr

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi www.taxes.gov.az

2015-2016-cı illərdə keçirilmiş səyyar vergi yoxlamalarının nəticələri ilə tanış olmaq səyyar vergi yoxlamaları sahəsində səmərəliliyin fəaliyyətinə təkan verə biləcək boşluqların aradan qaldırılmasında əsas təhlil predmeti sayıla bilər. Bunun üçün Cədvəl 6 və Cədvəl 7-ə diqqət edək.

İndi isə 2015-2016-cı illər həyata keçirilmiş vergi yoxlamalarının nəticələrinin müqayisəli təhlilini aparaq.

Cədvəl 6-ın məlumatları əsasında 2015-ci ildə 12 219 səyyar vergi yoxlaması keçirilmiş və 1 064 719.3 min manat (bunların 625108.72 min manatı növbəti səyyar vergi yoxlamasının nəticəsində, 439610.49 min manatı isə növbədən kənar səyyar vergi yoxlamasının nəticəsində hesablanmışdır) həcmində maliyyə sanksiyası

ilə inzibati cərimələr tətbiq edilmişdir. Tətbiq edilən maliyyə sanksiyaları ilə inzibati cərimələr siyahısında əsasən maliyyə sanksiyası üzrə 403 871.60 min manat, inzibati cərimələr üzrə 17.00 min manat, 1 941.70 min manat həcmində müəyyən edilmişdir.

Cədvəl 6: 2015-ci ildə keçirilmiş səyyar vergi yoxlamalarının nəticəsi

Yoxlama və nəzarət tədbirlərinin növü	Yoxlama nəticəsində hesablanmış əlavə vəsait, maliyyə sanksiyası və inzibati cərimələr - cəmi	O cümlədən			
		Əlavə vəsait	Maliyyə sanksiyası	İnzibati cərimələr	Faiz
Səyyar vergi yoxlaması	1064719.3	658889.0	403871.6	17.0	1941.7
Növbəti	625108.72	380987.6	243009.7	8.0	1103.4
Növbədənkənar	439610.49	277901.4	160861.9	9.0	838.3

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi <http://www.taxes.gov.az>

Cədvəl 7-nin məlumatlarından görünür ki, 2016-cı ildə səyyar vergi yoxlamalarının əsasında hesablanan əlavə vəsait, faiz, maliyyə sanksiyaları və cərimələrinin miqdarı 971990.2 manat təşkil etmişdir. Bunların 229062.8 min manatı növbəti səyyar vergi yoxlamasının nəticəsində, 742927.4 min manatı isə növbədənkənar səyyar vergi yoxlamasının nəticəsində hesablanmışdır.

Cədvəl 7: 2016-ci ildə keçirilmiş səyyar vergi yoxlamalarının nəticəsi

Sıra sayı	Yoxlama və nəzarət tədbirlərinin növü	Yoxlama nəticəsində hesablanmış əlavə vəsait, maliyyə sanksiyası və inzibati cərimələr - cəmi	O cümlədən			
			Əlavə vəsait	Maliyyə sanksiyası	İnzibati cərimələr	Faiz
	Səyyar vergi yoxlaması	971990.2	628454.2	342317.3	120.6	1098.1
1	Növbəti	229062.8	144018.1	84815.4	14.2	215.1
2	Növbədənkənar	742927.4	484436.1	257501.9	106.4	883

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi <http://www.taxes.gov.az>

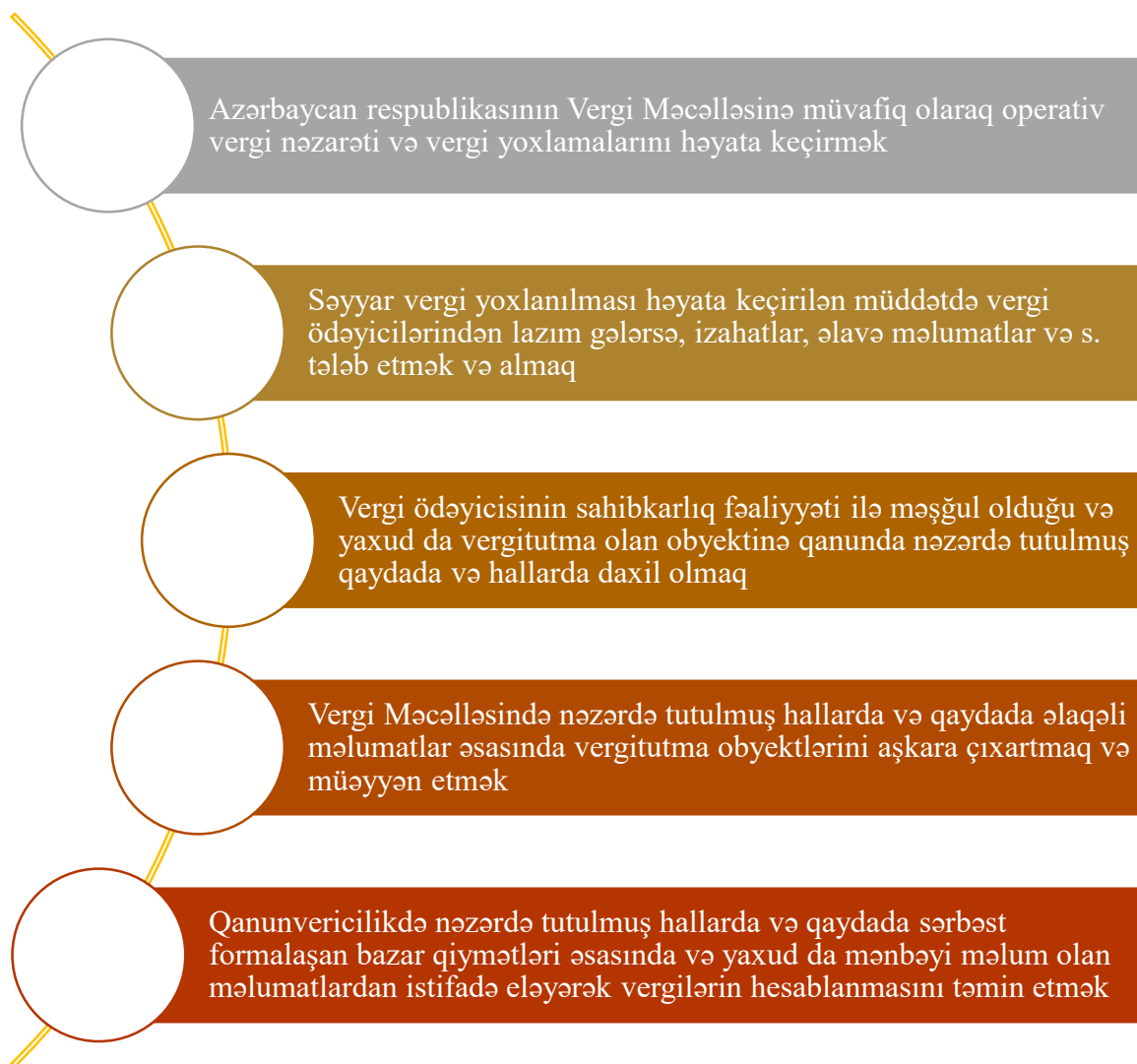
2016-cı il ilə müqayisədə 2017-ci ildə vergi yoxlamalarının sayı azalmış eyni zamanda səyyar vergi yoxlamasının növləri üzrə hesablanan əlavə vəsait, faiz, maliyyə sanksiyalarının məbləği də aşağı olmuşdur.

Qeyd edək ki, yoxlamaların sayının azalmasının səbəbi Azərbaycanda sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların 1 yanvar 2021-ci il tarixinədək dayandırılması ilə əlaqədardır.

Səyyar vergi yoxlamasının həyata keçirən orqanların müxtəlif hüquq və vəzifələri vardır. Həmin əsas hüquqlar aşağıdakı sxemdə öz əksini tapmışdır:

Səyyar vergi yoxlamalarını ilk vaxtlar VN ayrı-ayrı qurumları, başqa sözlə desək Nazirliyin tərkibinə daxil olan struktur bölmələri həyata keçirirdi. Lakin daha sonradan səyyar vergi yoxlamalarının effektivliyinin artırılması məqsədilə səyyar vergi yoxlamalarını Nazirlik “koordinasiyalı formada” həyata keçirməyə başladı.

Səyyar vergi yoxlayıcısının hüquqları

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi <https://www.e-taxes.gov.az/>

Koordinasiyalı forma dedikdə, vergi ödəyicilərinin müxtəlif risk qruplarına ayrılması prosesi başa düşülür. Həmin risk qrupları isə vergidən yayınan vergi ödəyicilərinin aşkara çıxarılmasına xidmət edir.

Həmin risk qruplarına daxil edilməyən vergi ödəyiciləri isə daha asanlıqla öz fəaliyyətlərini həyata keçirə bilirlər. belə ki, bu qrupa daxil olmayan vergi

Ödəyiciləri vergiləri tam həcmində və vaxtında ödəyən ödəyicilərdir ki, belə şəxslərin də adının səyyar vergi yoxlamasına daxil edilməsi çox az hallarda olur.

Risk qruplarının yaradılmasında əsas məqsəd bundan ibarətdir ki, ödəyicilər vergiləri könüllü şəkildə ödəmək istəsinlər. Belə ki, ödəyicinin adının risk qrupuna daxil edilməməsi həmin ödəyicinin daha asan şərtlərlə öz fəaliyyətini davam etdirməsinə şərait yaradacaqdır. Belə olan halda isə hər bir vergi ödəyicisi daha asan şəraitdə öz fəaliyyətini davam etdirmək üçün vergiləri qanunla müəyyən edilmiş zaman ərzində və tam həcmində ödənilməsinə təmin edəcəkdir.

Nazirlik səyyar vergilərin həyata keçirilməsi prosesi ilə yanaşı elektron auditin genişləndirilməsini də əsas hədəf obyektinə çevirmişdir. Belə ki, elektron auditin formalaşdırılmasında əsas məqsəd vətəndaşa daha çevik formada xidmət etmək, eyni zamanda da korrupsiyanın qarşısının alınması və şəffaflığın təmin olunmasıdır.

Əslində vergi yoxlamalarının sayının azaldılması son dövrlərdə daha çox gündəmə gəlmişdir. Belə ki, vergiləri tam həcmində və vaxtı çatanda ödəmək hər bir vergi ödəyicisinin konstitusional borcudur. Konstitusional borc dedikdə, AR-nın Konstitusiyası ilə vətəndaşların üzərinə qoyulmuş borclar-vəzifələr başa düşülür.

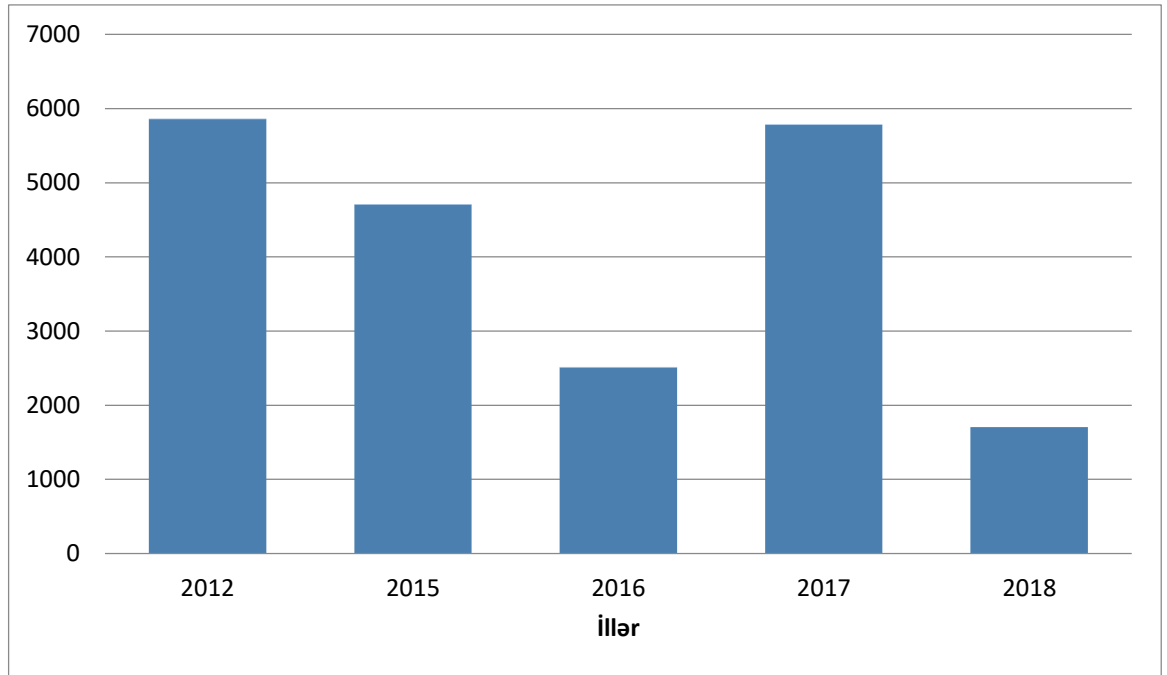
Son iki ilin statistik rəqəmlərinə fikir versək görürük ki, 2017-ci ilə nəzərən 2018-ci ildə səyyar vergi yoxlamalarının həcmində 3 dəfəyə qədər azalma müşahidə olunmuşdur. Dediklərimizi aşağıdakı Sxem vasitəsilə də görmək olar.

Qrafikin 7-in təhlilindən məlum olur ki, 2017-ci il 5778 səyyar vergi yoxlaması baş tutmuşdursa, 2018-ci ilbu vergi yoxlamalarının 3 dəfədən də çox azalaraq 1703 olmuşdur. Odur ki, 2018-ci il nəzərdə tutulmuş 1707 səyyar vergi yoxlamasında 1703-ü başa çatdırılmışdır.

2014-cü il müddətində ölkəmizdə səyyar vergi yoxlamaları həyata keçirilmiş vergi ödəyicilərinin 99,4%-də vergi qanunvericiliyinin pozulması vəziyyətləri müəyyən olunub. Bu nəticə ölkə üçün ağır hal kimi qiymətləndirilir. Dövlət bu durumun ortadan götürülməsi üçün vergi

yoxlamalarında müəyyən dəyişikliklər etməlidir. Kameral vergi yoxlamaları ilə səyyar vergi yoxlamaları sahəsində effektivliyin yüksəldilməsi istiqamətlərindən biri vergi nəzarətinin yumşaldılmasıdır.

Qrafik 7: Səyyar vergi yoxlamalarının müqayisəli təhlili

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi <https://www.e-taxes.gov.az/>

Biz Vergi yoxlamalarının kəmiyyətinin yox, keyfiyyətini yüksəltməliyik. Ölkə yaratdığı imkanların qarşısında vergi ödəyicilərindən şəffaflyq tələb etməlidir. Biz kəmiyyət etibarını ilə vergi yoxlamalarını azaltmalıyıq. Lakin bu nəzarətin zəifləyəcəyi demək deyil. Yoxlamalar ilə sanksiyaların tətbiqi məqsəd deyil. Əsas gölgə iqtisadiyyatı, vergidən yayınma hallarının azaldılmasıdır.

Hal-hazırda Azərbaycanda sahibkarlıq sahəsi üzrə gerçəkləşdirilən yoxlamalar 1 yanvar 2021-ci il tarixinədək dayandırılıb. Qanun sahibkarlığın inkişafı üçün xeyli imkanlar yaradır. Bu həm yeni iş sahələrinin açılmasında sahibkarları stimullaşdıracaq, həm də qanun pozuntularının sayını azaldacaq. Bu da son olaraq ölkənin iqtisadi inkişafını sürətləndirəcək.

VN öz işini elə qurmalıdır ki, ölkədəki iqtisadi artımı təmin edə bilsin. Vergi yığılımı ölkə iqtisadiyyatının vəziyyətindən birbaşa asılıdır. Yəni, ölkə iqtisadiyyatı nə

qədər güclüdürsə, o qədər də VN üçün öz funksiyanın yerinə yetirilməsi asanlaşır. Bununda ən başlıca aləti vergi yoxlamalarıdır.

Yoxlamaların sayının azalması ilə bağlı hesablanmış əlavə vəsaitin həcmi azalsa belə auditin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və hərtərəfli aparılması sayəsində bir yoxlamaya düşmüş əlavə vəsait 2 dəfə çoxalaraq **136,3** min manatdan **273,5** min manata çatmışdır.

Şəkil 2: Yoxlamalar ilə əlavə edilmiş məbləğ

Mənbə: <https://finans.az/>

Şəkil 3-ün təhlilindən məlum olur ki, 2017-ci il yoxlamalar üzrə əlavə hesablanan maliyyə 787.8 milyon manat olsa da, 2018-ci ilbu göstərici 465.7 milyon manat həcmində müşahidə olunmuşdur. Əlavə hesablanmış məbləğin 2018-ci ildə 2017-ci illə müqayisədə daha aşağı olmasının əsas səbəbi isə 2018-ci il vergi yoxlamalarının sayının 2017-ci ildəki yoxlamaların sayından 3 dəfə az olması göstərilir.

2015-ci il vergi daxilolmalarının planına üzrə VN tərəfindən müvəffəqiyyətlə təmin olunmuşdur.

Cədvəl 8: Vergi daxilolmalarının 2014-2015-ci illər üzrə və 2016-cı il üzrə proqnoz məlumatları²⁰ (milyon manatla)

İllər	2014		2015		2016
Göstəricilər	Fakt	Proqnoz	Fakt	Proqnoz	Proqnoz
CƏMİ:	7 113,7	7 102,0	7 118,3	7 112,0	7 010,0
Neft sektoru	2 807,1	2 802,0	2 089,9	2 300,0	1 610,0
ARDNŞ	1 719,6	1 825,0	1 409,4	1 500,0	-
PSA mənfəət	1 107,5	977,0	695,9	800,0	-
Qeyri-neft sektoru	4 306,5	4 300,0	5 028,4	4 812,0	5 400,0
Bakı şəhəri üzrə cəmi:	3 767,5	3 722,0	4 436,0	4 194,0	4 813,1
ƏVİ + ƏVD cəmi:	591,8	578,0	622,1	618,0	586,9

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi <https://www.e-taxes.gov.az/>

Vergi daxilolmalarını iqtisadiyyat sahələri üzrə nəzər yetirsək, 2015-ci il üzrə ötən ilənəzərən sənaye, xidmət və tikinti sahələrindən və sahələrin hamısında artım olub. Artım bank və sığorta sahəsində olmuş - 50,6%, nəqliyyat sahəsi - 42,0% və ticarət sahəsində - 34,2% təşkil etmişdir. Artım göstəricisi iqtisadi fəaliyyətin iqtisadiyyatın bütün sahələrini əhatə etməsi və vergi daxilolmalarının bütün fəaliyyət sahələrində proporsional şəkildə artmasını göstərmişdir.

Cədvəl 9-dan və Şəkil 4-dən də məlum olduğu kimi, iqtisadiyyat sahələri üzrə vergi daxilolmalarının başlıca hissəsini sənaye sahələrindən gələn daxilolmalar tutur. Bununla yanaşı, iqtisadiyyatın müxtəlif növləri üzrə vergi daxilolmalarının həcminə baxsaq, görürük ki, tikinti, ticarət və eləcə də xidmət sahələri üzrə də vergi daxilolmalarında xüsusi çəkisi olmuşdur. Aqrar məhsullarının istehsalçıları gəlir vergisi, ƏDV, sadələşdirilmiş vergi, mülk vergisi ilə məşğul olan vergi ödəyiciləri gəlir vergisindən azad olunduğu üçün bu sahəsi üzrə vergi daxilolmaları nisbətdən xeyli azdır.

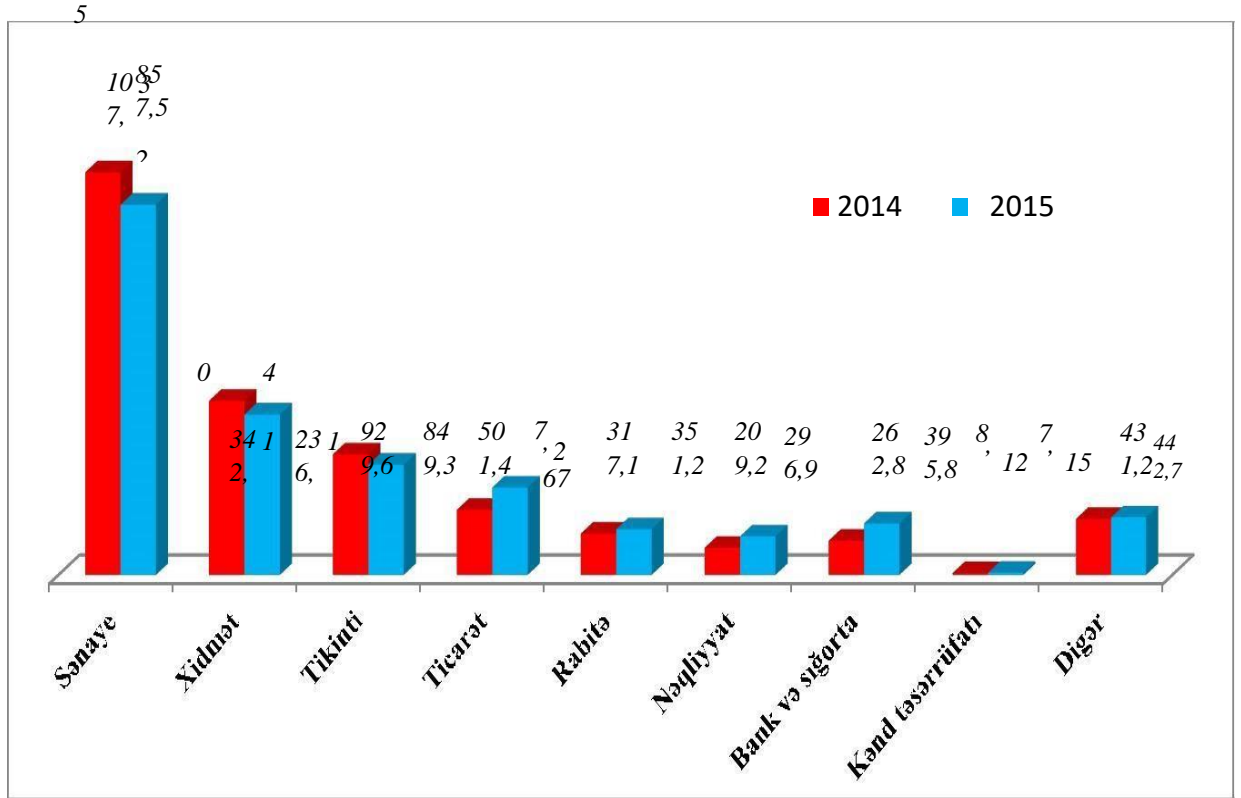
Cədvəl 9: İqtisadiyyatın sahələri üzrə vergi daxilolmaları (milyon manatla)

Göstəricilər	2014	x/ç	2015	x/ç	Artım məbləği	Artım faizi
Cəmi	7 113,7	100,0	7 118,3	100,0	4,6	0,1
Sənaye	3 107,50	43,7	2 857,50	40,1	-250,0	-8,0
Xidmət	1 342,00	18,9	1 236,40	17,4	-105,6	-7,9
Tikinti	929,6	13,1	849,3	11,9	-80,3	-8,6
Ticarət	501,4	7,0	672,7	9,5	171,3	34,2
Bank və sığorta	262,8	3,7	395,8	5,6	133,0	50,6
Kənd təsərrüfatı	12,8	0,2	15,7	0,2	2,9	23,4
Digər	959	14	450	654	133	55

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi <https://www.e-taxes.gov.az/>

İqtisadiyyat sahələri üzrə vergi daxilolmalarının belə qeyri-bərabər bölgüsünün nəticəsində isə səyyar vergi yoxlamalarının aparılması zərurətə çevrilir. Bu adətən o məqsədə xidmət edir ki, həmin sahələr prioritet sahələr hesab olunsada da həmin sahələr üzrə vergi daxilolmalarının səviyyəsi çox azdır. Bunun isə yalnız iki səbəbi ola bilər, ya həmin sahə prioritet sahə olsa belə istehsal prosesi dayanmışdır, və yaxud da sözügedən sahə üzrə sahibkarlıq fəaliyyəti özünün sürətli fəaliyyətini həyata keçirsə belə vergidənyayınma hallarının sayı kifayət qədər artmışdır.

Şəkil 3: İqtisadiyyatın sahələri üzrə vergi daxilolmaları (milyon manatla)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi <https://www.e-taxes.gov.az/>

3.2. Kameral vergi yoxlamalarının keçirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi

Kameral yoxlama vergi ödəyicisinin ünvanında olmadan vergi orqanlarında olan məlumat bazasında müəssisə haqqında olan informasiyalara əsasən keçirilən yoxlamadır. Son bir neçə il boyu sürətlə inkişaf edən vergi sisteminin elektronlaşması bu sahədə ən böyük köməkçidir. Çünki elektron sistem vasitəsilə vergi orqanları vergi ödəyicilərinin bir birilə qarşılıqlı münasibətlərinə dair hər bir məlumatı əldə edə bilirlər. Bu məlumatlar əsasında da vergi ödəyicisinin vergi sahəsindəki fəaliyyətinə nəzarət edirlər.

Vergi ödəyicisinin fəaliyyəti vergi orqanlarına təqdim etdiyi vergi hesabatlarında öz əksini tapır. Vergi orqanları bu hesabat formalarında əksini tapan informasiyaların vergi bazasında olan məlumatlarla uyğunluğuna nəzarət edirlər. Bunu qeyd etməliyəm ki, vergi orqanları kameral yoxlamaları hesabat təqdim

olunduqdan sonra 30 gün boyu həyata keçirə bilərlər. Bu müddətdən sonra həmin hesabata münasibət bildirə bilməzlər. Uyğunsuzluq olan zaman vergi verənə bu barədə poçt və yaxud elektron formada uyğunsuzluq barədə məlumat göndərilir. Bu uyğunsuzluğun ortadan götürülməsi üçün vergi ödəyicisindən dəqiqləşdirilmiş məlumatlar tələb olunur. Vergi ödəyicisi tələb olunan dəqiqləşdirilmiş məlumatları 5 İş günü vergi orqanlarına təqdim verməli yaxud izahat məktubu yazıb uyğunsuzluğa aydınlıq gətirməlidir. Vergi ödəyicisi heç bir məlumat təqdim etmədikdə vergi orqanlarının vergi bazasına olan və əsaslandığı məlumatlara əsasən uyğunsuzluğa dair kameral hesablama tətbiq etmək hüququ vardır. Lakin vergi ödəyicisi bununla razı olmadıqda kameral hesablama barədə qərardan şikayət etmə hüququ mövcuddur.

Bəzən vergi verənin təqdim etdiyi məlumatlar qanəedici olmadıqda, bu barədə vergi bazasında da uyğun məlumat aşkar olunmadıqda vergi orqanlarının xronometraj üsulu ilə yoxlama keçirmək hüququ vardır. Xronometraj üsulu ilə yoxlama adətən vergi verənin əldə etdiyi gəlirlərlə bağlı vergi orqanlarında qeyri dəqiq məlumatlar olduqda aparılır. Bu, vergi ödəyicisinin dövriyyəsidəki otuz faizdən çox azalma baş verdikdə, dövriyyə məbləğinin vergi ödəyicisinin iqtisadi göstəriciləri ilə uyğunsuzluq olduqda vergi ödəyicinin gəlir əldə etdiyi obyektlərə on beş iş günündən artıq olmayan vaxta vergi orqanları tərəfindən baxış keçirilir. Bunun nəticəsində vergi ödəyicisinin satış həcmi və yaxud gördüyü iş, göstərdiyi xidmətin həcmi müəyyənləşdirilir.

2017-ci il 1-i yanvar tarixində qüvvədə olan Vergi Məcəlləsinə vergi nəzarəti sahəsində islahatları özündə əks etdirən bir çox maddə əlavə olunmuşdur və yaxud dəyişiklik edilmişdir. Əsas olaraq kameral şəkildə vergi nəzarətinin gerçəkləşdirilməsi qaydalarına edilən dəyişiklik vergi orqanlarına vergi verənin təqdim etdiyi məlumat və ya bəyannaməyə 30 gündən artıq olmayan vaxtda münasibət bildirmək hüququ verir.

1-i yanvar 2019-cu il tarixə vergi ödəyiciləri sayı 672198 olmuşdur. Bunlardan fiziki şəxslərin artımı daha artıq olmuşdur. Fiziki şəxslərin artımı 11,0

fazi, hüquqi şəxslərin 6,0 % təşkil edibdir. Bu məlumatlar aşağıdakı cədvəl vasitəsilə əhatəli şəkildə təhlil olunmuşdur.

Cədvəl 10: 2017 və 2018-ci illərdə vergi ödəyicilərinin sayının müqayisəli təhlili

Göstəricilər	01.01.2017		01.01.2018		01.01.2019	
	Fakt	Əvvəlki ilə nisbəti, %	Fakt	Əvvəlki ilə nisbəti, %	Fakt	Əvvəlki ilə nisbəti, %
Vergi ödəyicilərinin sayı	537 828	11,6	609 742	13,4	672 197	10,2
hüquqi şəxslərin sayı	82 598	10,0	89 807	8,7	95 180	6,0
fiziki şəxslərin sayı	455 230	12,0	519 935	14,2	577 017	11,0

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi <https://www.e-taxes.gov.az/>

2018-ci il vergi borclarının həcmi (faizlər və maliyyə sanksiyaları nəzərə alınmadan) 1 mlrd 378,0 mln. manat olubdur. Həmin göstərici axır 5 ildə iki dəfə azalmışdır.

Hüquqi şəxslərin vergi borclarının məbləği əvvəlki 2017-ci ildə 163,3 mln manat artsa da belə, fiziki şəxslərin vergi borclarının lap çox artması ümumi borcların tərkibi üzrə hüquqi şəxslərin xüsusi çəkisi 2,1 faiz azalıbdır və 94,1 faiz olmuşdur. Aşağıdakı cədvəl vasitəsilə qeyd etdiyimiz məlumatları daha asanlıqla təhlil edə bilərik.

2015-ci il ölkəmizdə həyata keçirilmiş vergi nəzarət tədbirləri 129 685 vahid azalmaqla 59045 vahidə bərabər olubdur. Sona çatdırılmış vergi nəzarət tədbirlərinin sayının azalmasına baxmayaraq ölkə büdcəsinə ödənilmiş vəsaitin həcmi 940,7 mln manat yüksələrək 1 mlrd. 089,5 mln. manat təşkil edilmişdir. Bunlardan ödənilən - 917,1 mln. manatı və yaxud 84,2 faiz səyyar vergi yoxlamanın, 151,1 milyon manatı və yaxud 13,9 faiz kameral vergi

yoxlamasının, 21,3 mln. manatı və yaxud 1,9 faiz operativ vergi nəzarəti payına düşməkdədir. Aşağıdakı cədvəli təhlil edərək qeyd etdiyimiz məlumatları əyani şəkildə görə bilərik.

Cədvəl 11: 2017 və 2018-ci illərdə vergi borcları üzrə məlumat

Göstəricilər	2017		2018	
	Fakt	Əvvəlki ilə nisbət, %	Fakt	Əvvəlki ilə nisbət, %
Vergi borcları				
(Əsas məbləği üzrə)	1 177,10	90,7	1 377,80	117,1
Hüquqi şəxslərin vergi Borcları	1 133,50	89,2	1296,80	114,4
Fiziki şəxslərin vergi Borcları	43,6	159,7	81	185,8
Neft sahəsi üzrə vergi Borcları	1,5	1	0,5	33,3
Qeyri-neft sahəsi üzrə vergi borcları	1 175,60	702,2	1 377,30	117,2
İl ərzində yaranmış vergi borclarının məbləği	2 315,50	79,8	-	-

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi <https://www.e-taxes.gov.az/>

Cədvəldən məlum olur ki, 2015-ci il səyyar vergi yoxlamaları 859 vahid yüksələrək 12216 vahid olubdur.

Səyyar vergi yoxlamaları sayəsində əvvəlki 2014-ci ilə nəzərən 128,1 mln. manat çox olmaqla 1033,0 mln. manat əlavə vəsait hesablanıbdır.

Hesablanmış 917,1 mn manatının ölkə büdcəsinə ödənilməsi təmin olunmuşdur ki, 2015 – ci ilə nəzərən 146,4 mln. manat çox vəsait olmuşdur.

**Cədvəl 12: 2014 və 2015-ci illərdə həyata keçirilmiş vergi nəzarət tədbirlərinin dinamikası
arasında fərq**

	2014		2015		Fərq	
	Cəmimilyon manatla	Bir yoxlamaya düşən manatla	Cəmimilyon manatla	Bir yoxlamaya düşən manatla	Cəmimilyon manatla	Bir yoxlamaya düşən manatla
Hesablaşması	904,9	79 677,8	1 033,0	84 558,1	128,1	4880,3
Ödəməsi	770,7	67 860,2	917,1	75 076,8	146,4	7216,6
Kameral vergi yoxlaması						
Sayı	647 103,0		514 383		132 720	
Hesablaşması	330,6	510,9	635,7	1 235,8	305,0	724,9
Ödəməsi	115,2	178,0	151,1	293,7	35,9	15,7
Operativ vergi nəzarəti						
Sayı	61 270		63 446		2 176	
Hesablaşması	21,0	343,4	23,3	366,8	2,2	23,4
Ödəməsi	19,9	325,2	21,3	336,0	1,4	10,8

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi <https://www.e-taxes.gov.az/>

Yuxarıda apardığımız təhlillər nəticəsində məlum olmuşdur ki, hər il əvvəlki illərlə müqayisədə istər səyyar, istərsə də kameral vergi yoxlamasının həcmində azalmalar müşahidə olunubdur. Ancaq həmin yoxlamaların sayı azalsa da, dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının həcmində artım müşahidə olunmaqdadır. Bunun da ilkin səbəbi kimi vergi orqanlarının vergidən yayınanları müəyyən etməsi və həmin şəxslərin vergiyə cəlbə ilə əlaqədardır. Eyni zamanda da vergi orqanlarının kameral vergi yoxlamaları və səyyar vergi yoxlamaları

sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin məntiqi nəticəsi olaraq hazırda ölkə büdcəsinə daxil olan vergidaxilolmalarının sayında artımlar müşahidə olunmaqdadır. Büdcəyə daxil olan vergi daxilolmalarının səviyyəsinin artmasına təsir edən digər bir amil isə vergi orqanları tərəfində vergi dərəcələrini tam həcmində və vaxtında ödəyən vergi ödəyicilərinə qarşı həyata keçirdikləri daha humanist prinsiplərin nəticəsidir. Vergi ödəyicisi vergini tam həcmində və vaxtında ödəmiş olarsa vergi orqanları həmin vergi ödəyicilərinə qarşı daha az nəzarət yoxlama tədbirləri aparırlar ki, bu da son olaraq həmin vergi ödəyicisinin öz fəaliyyətini asanlıqla, heç bir əngəl və yaxud da maneə tanımadan həyata keçirməsinə şərait yaradır.

Vergi sahəsi üzrə həyata keçirilən tədbirlər sayəsində vergi ödəyicilərinin vergi yoxlamalarının sayı demək olar ki, kifayət qədər azalmışdır. Buna əyani misal olaraq 2018-cı ildə səyyar vergi yoxlamalarının sayını misal göstərə bilərik. Eyni zamanda da vergi yoxlamalarının tənzimlənməsi sahəsində ARnın Prezidentinin sərəncamlarında da vergi ödəyicilərinə, eləcə də sahibkarlara öz fəaliyyətlərini daha əlverişli və daha sadə şəkildə həyata keçirilmələrinə şəraitin yaradılması əsas tələb kimi müəyyən olunmuşdur.

“2016-cı il vergi sahəsində həyata keçiriləcək islahatların istiqamətləri”nin təsdiq edilməsi və vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi barədə AR Prezidentinin 04 avqust 2016-cı il tarixli Sərəncamında da kameral vergi nəzarətinin gerçəkləşdirilməsi ilə bağlı müxtəlif tədbirlər öz əksini tapmışdır. Sözügedən Sərəncama müvafiq olaraq demək olar ki, 2016-cı ildən başlayaraq kameral vergi yoxlaması zamanı aşağıda adı çəkiləcək sahələrin inkişafı və tətbiq edilməsi əsas prioritet sahə seçilmişdir:

- ✓ Kameral vergi yoxlamaları zamanı ədalətli, şəffaf və aydın hesablama metodologiyalarının tətbiq edilməsi;

- ✓ Kameral vergi yoxlamasının vergi bəyannamələrinin təqdim edildiyi gündən etibarən 30 gün müddətində yoxlanılıb başa çatdırılmasının təmin olunması;

✓ Vergidən yayınma vəziyyətlərinin qarşısının alınması üçün beynəlxalq təcrübədə istifadə olunan “Whistleblow” mexanizminin tətbiq edilməsinin təmin olunması;

✓ Vergi ödəyicilərinin vergi risklərini mümkün olduğu qədər azaltmaq və eləcə də vergidən yayınma vəziyyətlərinin qarşısının alınmasında beynəlxalq praktikada istifadə edilən “Könüllü vergi açıqlaması” (Voluntary tax disclosure) sisteminin ölkəyə gətirilməsi və vergi sistemində tətbiq edilməsi;

✓ Ölkə iqtisadiyyatında şəffaflıq və korrupsiyanın qarşısının alınması üçün nağdsız əməliyyatların stimullaşdırılması, nağdsız əməliyyatların isə mümkün olduğu qədər azaldılması;

✓ Beynəlxalq praktikanın əsas xarakterik xüsusiyyətlərinə nəzər salaraq, vergi ödəyicilərinin daha az vergi ödəmələri üçün xərclərin ümumi həcmində süni şəkildə azaldılmasının qarşısını ala biləcək sistemlərin formalaşdırılması;

✓ Beynəlxalq praktika nəzərə alınmaq şərtilə nağd pul hesablaşmaları üzrə nəzarət kassa aparatlarının tətbiq edilmədiyi müəssisələrdə verdi məbləğlərinin aylıq sabit vergi həcmində ödənilməsinin təmin etmək.

Yuxarıda qeyd edilmiş tədbirlərin uğurla həyata keçirilməsi vergi nəzarət sistemlərinin daha asanlıqla fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradacaq və eyni zamanda da vergi ödəyicilərinin tam şəffaf və ədalətli şəkildə vergiləri tam həcmində və vaxtında ödənilməsinin təmin edəcək, bunla yanaşı vergidənyayınma hallarının azaldılmasına da öz müsbət töhvəsini vermiş olacaqdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

1. Vergi ödəyiciləri, onların vergi uçotunu aparan nümayəndələri, habelə konsaltinq şirkətlərinin nümayəndələri ilə Vergi orqanı sıx əlaqədə olması və mütəmadi görüşlərin keçirilməsi. Bu görüşlər vergi orqanına vergi qanunvericiliyinə edilməli olan dəyişikliklər və həmin dəyişikliklərin tətbiqi səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün lazım olan informasiyaların daha effektiv əldə edilməsini təmin edəcəkdir.

2. Vergi qanunvericiliyinə edilmiş dəyişikliklərin vergi ödəyicilərinə tətbiqini araşdıran, qiymətləndirən və xüsusi təkliflər hazırlayan monitoring qruplarının fəaliyyətinin genişləndirilməsi. Hər il vergi məcəlləsində yaranan dəyişikliklərin, yeniliklərin effektiv tətbiqi eyni zamanda yaranmış dəyişikliklər haqqında vergi ödəyicilərinə dolğun məlumatların çatdırılması üçün bu monitoring qruplarının yaradılması vacibdir. Bu qruplar mütəmadi olaraq vergi ödəyiciləri ilə və həmçinin vergi əməkdaşları ilə təmasda olmalı, müstəqil şəkildə monitoring aparmalı və edilmiş dəyişikliklərin tətbiqi zamanı yaranan problemləri analiz edərək xüsusi təkliflər hazırlamalıdır.

3. Vergi ödəyicisinin vergi yoxlamalarına etirazı olduğu təqdirdə həmin etiraz və şikayətin operativ araşdırılması və düzgün qiymətləndirilərək qərarların verilməsi. Bu yanaşma vergi ödəyicisinin vergi orqanına qarşı etimadının artmasına və qarşılıqlı inamın gücləndirilməsinə xidmət edə bilər.

4. Mühasibat uçotunun elektron qaydada aparılmasına təşviq olunması və vergi orqanlarının həmin məlumatlara çıxış imkanlarının yaradılması. Bu tətbiq olunarsa səyyar vergi yoxlamasında sənədlərin yoxlanılmasına daha az vaxt sərf olunur. Vergi işçilərinin vergi yoxlamasına başlamazdan əvvəl artıq bütün sənədlərə çıxış imkanı olduğundan bu yoxlama zamanı yoxlamanın səmərəliliyinin dəfələrlə artmasına gətirib çıxaracaq. Buna nail olmaq üçün ilk

növbədə vergi ödəyiciləri stimullaşdırılmalıdır. Stimullaşdırmanın əsası kimi hesabatlarını elektron qaydada aparan vergi ödəyicilərinə müəyyən güzəştlərin tətbiq olunması ilə nail olaq olar.

5. Kameral vergi yoxlamaları və səyyar vergi yoxlamaları sahəsində effektivliyin yüksəldilməsi istiqamətlərindən biri vergi nəzarətinin yumşaldılmasıdır. Biz Vergi yoxlamalarının kəmiyyətini yox, keyfiyyətini yüksəltməliyik. Dövlət yaratdığı perspektivlər qarşısında vergi ödəyicilərindən şəffaflıq tələb etməlidir. Vergi yoxlamaları kəmiyyət cəhətdən azaldılmalıdır. Buna ən yaxşı misal Amerikan iqtisadçı Arthur Laffer tərəfindən yaradılan vergi dərəcələri və vergi daxilolmaları arasında əks əlaqəni açıqlayan Laffer əyrisidir. Dövlət vergi dərəcəsini artırdıqca əvvəlcə büdcəyə daxil olan vəsaitin məbləği artır, lakin bir nöqtədən sonravsürətli şəkildə azalmağa başlayır. Vergi dərəcələri 100% olduqda heç kim işləmək istəməyəcək çünki qazanılan gəlirin hamısı dövlət büdcəsinə ödəniləcək. Yəni vergi ödəyiciləri hər cür vergi dəyişikliyinə reaksiya verirlər. Vergi dərəcələri nə qədər çox olarsa vergidən yayınma hallarında bir o qədər yüksək olacaq. Çünki, vergi ödəyiciləri həmişə az vergi ödəməkdə maraqlı olurlar. Yüksək vergi faizləri dövlət büdcəsinin gəlirinin artmasına səbəb olsada vergi ödəyicilərinin gəlirinin azalmasına gətirib çıxardır. Dövlət çalışmalıdır ki, vergi dərəcələrinin optimal səviyyəsini müəyyən etsin. Dövlət vergi dərəcələrini müəyyən edərkən yalnız öz mövqeyindən deyil, vergi ödəyicisinin mövqeyindən də çıxış etməlidir. Vergi yoxlamalarının sayının azalması heçdə nəzarətin zəifləyəcəyi demək deyil. Yoxlamalar ilə sanksiyaların tətbiq edilməsi məqsəd sayılmır. Əsas gölgə iqtisadiyyatı, vergidən yayınma hallarının azaldılmasıdır.

6. Vergi faizlərini artıraraq büdcəyə daxil olan vəsaiti artırmaq əvəzinə, vergi ödəyicilərinin sayının artmasına diqqət artırmalıdır. Vergi ödəyicilərinin sayının artması vergi daxilolmalarının artması deməkdir. Sahibkarlığın stimullaşdırılması üçün dövlətin bu istiqamətdə dəstəyini möhkəmləndirmək lazımdır. Dövlət sahibkarlığın stimullaşdırılması üçün 2019-cu il yanvarın 1-dən yeni qərarlar qəbul edib. KOB klaster iştirakçısı olan fərdi sahibkar 7 il müddətinə, mikro sahibkarlıq subyekti gəlirinin 75 faizi, investiya təşviqi sənədi almış şəxslərin gəlirinin 50 faizi, mikro yaxud kiçik sahibkarlıq subyektləri "Startap" şəhadətnaməsi aldığı zamandan innovasiya fəaliyyətindən qazandıqları mənfəət 3 il boyu vergidən azaddır. Eyni

zamanda qəbul olunmuş qərarların effektiv tətbiq olunması üçün vergi orqanının əməkdaşlarının peşəkarlıq səviyyəsi artırılmalıdır. Burada xüsusilə dünya təcrübəsindən yararlanmaq lazımdır. Dəyişikliklərin effektiv tətbiqi üçün xüsusi bir bölmə də yaradıla bilər.

7. Mövcud təlimatların, qanunvericilik aktlarının və göstəriş məktublarının tez-tez dəyişilməsi, vergi ödəyicilərinin də bunların çox hissəsindən xəbərsiz olması, onlar tərəfindən büdcəyə çatası vəsaitlərin doğru hesablanmaması ilə nəticələnir ki, bu isə vergi orqanları tərəfindən əlavə vəsait hesablanması və maliyyə sanksiyalarının tətbiqinə şərait yaradır. Bu əlaqələr Respublikanın vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında münasibətlərdə ifadə olunmalıdır. Müvafiq olaraq hər bir vergi ödəyicisi lazımı qədər vergi məlumatı ilə təmin edilməlidir. Həmçinin, hər bir fiziki şəxslə hüquqi şəxsin vergi işçilərinin nəyi və nə cür yoxladıkları haqqında məlumatları olmalıdır. Ölkənin vergi orqanları mövcud vergi qanunvericiliyi, öz səlahiyyətləri, vergi ödəyicilərinin hüquqları və vəzifələri, həmçinin hazırlanmış metodik və təlimat göstərişləri barədə kütləvi informasiya vasitələrində məsləhət və izahatlar verməli, ayrı-ayrı əyani vəsaitlər və kitablar nəşr etdirilməlidirlər. Vergi jurnallarının vergi ödəyiciləri üçün daha əlçatan olması. Vergi orqanı tərəfindən vergi ödəyicilərini məlumatlandırmaq üçün müxtəlif mövzularda video təlimatlar hazırlanıb rəsmi internet sahifəsində yerləşdirilə bilər. Mövzularla bağlı vergi orqanı tərəfindən seminarlar keçirilə bilər. Vergi xidməti orqanlarının həyata keçirdiyi yoxlamaların təhlilindən aydın olur ki, müəssisələr və müxtəlif şəxslər bəzən özləri də bilmədən, vergi qanunvericiliyini düzgün başa düşməmək ucbatından qanun pozuntusuna yol verirlər. Bundan isə birinci olaraq büdcə ziyan çəkir. Üçüncü önəmli məsələ vergiqoyma metodikasının keyfiyyət baxımından təkmilləşdirilməsidir. Vergi intizamını pozanlara lap da artırılmalı, vergidən yayınma üsulları vaxtaşırı tədqiq edilməli, onların aradan götürülməsi üçün təsirli tədbirlər görülməlidir. AR-nın vergi sistemi dünyada mövcud olan bütün vergi növlərini əhatə etsə də, bununla belə vergi sisteminin özü hələlik təşəkkül mərhələsindədir. Onun inkişafı və təkmilləşməsi prosesinin sürətlə getməsi, vergi sisteminin səmərəli fəaliyyəti önəmli əhəmiyyət kəsb edir.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYATLARIN SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi (2016) Bakı.
2. Y.Kəlbiyev, R.Məhərrəmov, P.Rzayev, (2011) Bakı. Xarici ölkələrin vergi sistemi. 140-210 səh.
3. F.Ə.Məmmədov, A.F.Musayev, M.M.Sadiqov, Y.A.Kəlbiyev, (2010) Bakı. Vergilər və vergitutma. 232səh.
4. Bağırov D.A.(2006) Bakı. Vergi nəzarəti dərslik. 413 səh.
5. Məmmədov F.Ə, Musayev A.F, Sadiqov M.M, Rzayev Z.H, Kəlbiyev Y.A. (2006) Bakı. Vergilər və vergiqoyma. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. 400-525 səh.
6. Y.A.Kəlbiyev (2004) Bakı Vergilər və Vergitutma: Sxem və Cədvəllərdə.
7. Musayev A.F (2004) Bakı. Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri. 2004 səh.
8. F.Ə.Məmmədov, A.F.Musayev, M.M.Sadiqov, Z.H.Rzayev, Y.A.Kəlbiyev. (2001) Bakı. Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları. Dərslik.
9. «Azərbaycan» qəzeti, 11 fevral 2005.
10. A.Musayev. (2004) Bakı. Vergisiyasətinin iqtisadi problemləri. Elmi əsər.
11. Vəliyev D.Ə., Balakişiyeva Y.N., Rəfibəyli İ.R., İmanov E.E., Qarabalov E.M.. (2003) Bakı. Vergi hüququ.
12. AR VN - İcmal (2011-2012)
13. AR VN - İcmal (2009-2010)
14. AR VN - İcmal (2007-2008)
14. Rzayev Z.H., Xəlilov Ş.İ. (2008) "İqtisadi tərəqqi və vergi siyasəti". Bakı, "Çaşıoğlu", 273 səh.

Rus dilində

1. С.И. Хорошкова. (2008) Изд-во МичГАУ. Налоговый учет: учебно-методический комплекс / учебно-методический комплекс.203с.
2. ЕА.А. Леашина, М.А.Суркова,Н.А. Богданова (2009) УЛГТУНалоговый учет: учебная пособия. 143 с.
3. М.Н. Смагина. – Тамбов (2009) Изд-во Тамб. гос. теахн. ун-та,Налоговый учёт: учебная пособия80 с.

Türk dilində

- 1.Prof . Dr. F.Başaran. (2017)Vergi kanunları ve Vergilendirmeye ilgili bazı temel mevzuat səh.1270
- 2.Prof. Dr. E.Oner. (2018) Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi səh.384

İnternet saytları

1. www.taxes.gov.az - Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi.
2. www.stat.gov.az - Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi.
3. www.cbar.az - Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı.
4. www.maliyye.gov.az - Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi.
5. www.economy.gov.az - Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi.
6. www.e-qanun.az - Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi Normativ hüquqi aktların vahid internet elektron bazası.
7. <https://www.fimsa.az/> - Azərbaycan Respublikası Maliyyə Bazarlarına nəzarət Palatası.

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1. Ölkələr üzrə vergi dərəcələri.....	15
Qrafik 2: Vergi ödəyicilərinin sayı.....	24
Qrafik 3: Dövlət büdcəsinin formalaşmasında gəlirlərin mənbəyi.....	30
Qrafik 4: İllərə görə aparılmış səyyar vergi yoxlamalarının sayı.....	32
Qrafik 5: Ölkələr üzrə dövlət büdcəsinin formalaşmasında vergilərin faizi.....	35
Qrafik 6: Səyyar vergi yoxlamalarının əhatə edə biləcəyi dövr.....	42
Qrafik 7: Səyyar vergi yoxlamalarının müqayisəli təhlili.....	47

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Avropa İttifaqı ölkələrində Ədv-nin dərəcələri.....	16
Cədvəl 2: Yaponiyada ailədə bir və ya iki nəfər işləyən şəxslərin gəlirinin vergiyə cəlb olunması.....	19
Cədvəl 3: İllər ərzində aparılmış yoxlama nəzarət tədbirlərinin sayı.....	32
Cədvəl 4: İllərə görə yoxlama və nəzarət tədbirlərinin sayı.....	38
Cədvəl 5: 2015-ci ildə aparılmış operativ vergi nəzarəti tədbirləri barədə illik hesabat.....	39
Cədvəl 6: 2015-ci ildə keçirilmiş səyyar vergi yoxlamalarının nəticəsi.....	43
Cədvəl 7: 2016-cı ildə keçirilmiş səyyar vergi yoxlamalarının nəticəsi.....	44
Cədvəl 8: Vergi daxilolmalarının 2014-2015-ci illər üzrə və 2016-cı il üzrə proqnoz məlumatları.....	49
Cədvəl 9: İqtisadiyyatın sahələri üzrə vergi daxilolmaları.....	50
Cədvəl 10: 2017 və 2018-ci illərdə vergi ödəyicilərinin sayının müqayisəli təhlili.....	53
Cədvəl 11: 2017 və 2018-ci illərdə vergi borcları üzrə.....	54
Cədvəl 12: 2014 və 2015-ci illərdə həyata keçirilmiş vergi nəzarət tədbirlərinin dinamikası arasında fərq.....	55

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Laffer əyrisi.....	34
Şəkil 2: Yoxlamalar ilə əlavə edilmiş məbləğ.....	48
Şəkil 3: İqtisadiyyatın sahələri üzrə vergi daxil olmaları (milyon manatla).....	51